

Принц України

Автор:

Тимур Литовченко

Принц України

Тимур Іванович Литовченко

Олена Олексіївна Литовченко

23 лютого 1957 року в Кремлі святкували не тільки День Радянської армії та Військово-морського флоту – політична еліта СРСР мала значно більш ґрунтовний привід для святкування, адже цього дня в Лондоні за загадкових обставин помер гетьман у вигнанні Данило Скоропадський, син гетьмана Павла Скоропадського. Особливо з цього радів радянський генсек Микита Хрущов. По-перше, тому, що ніяких гетьманів в Україні більш ніколи не буде, а по-друге – шлях до укладання повномасштабної торговельно-економічної угоди з Великою Британією відтепер був відкритий.

То хто ж такий був Данило Скоропадський?

Ще будучи зовсім малим, він опинився з родиною на чужині. Проте мрії про незалежну Україну, яку хлопець, хоча й не довго, встиг відчути й побачити зблизька, ніколи його не полишали. Слідуючи заповіту батька, Данило Скоропадський усе своє подальше життя присвятив служінню в ім'я України, був палким патріотом і свято вірив у свій народ. Авторитет гетьманича серед української діаспори був надзвичайно високим, і його, безперечно, можна назвати одним із лідерів українського руху в еміграції. Отже значення цієї людини для українців, які жили за кордоном, важко переоцінити.

Що ж все-таки сталося 60 років тому?...

Тимур і Олена Литовченки

Принц України

60-м роковинам від дня загадкової смерті останнього в історії українського гетьмана (у вигнанні) присвячуємо...

Від авторів

Майже всі учасники подій, описаних в цьому романі, вже відійшли в інший світ. Деякі з цих людей залишили мемуари. Однак оскільки їхні інтереси й оцінки тих чи інших подій не завжди збігалися (а нерідко навіть кардинально розходилися), ми вибудували власну – авторську концепцію, де певною мірою враховано позицію кожного персонажа нашого твору.

Щоправда, є виняток: один-єдиний фігурант описаних подій живий і досі. Назвати його повноправним учасником в жодному разі не можна: адже менш ніж за рік до трагічної розв'язки нашої історії він тільки-но з'явився на світ. Тому, керуючись етичними міркуваннями, ми вирішили не називати цю людину на ім'я: хтозна, як він може відреагувати, прочитавши про самого себе не в документальному, а в художньому творі!.. Отже, цей реальний персонаж так і залишився неназваним.

Тимур і Олена Литовченки

Глава 1

Концтабір чи... концтабір?...

Особняк Порфирія Силенка,

Торонто, 13 липня 1977 року

Заливний дощ невпинно періщив у шибки широкого вікна невеликого кабінету, в центрі якого схилився над паперами господар затишного особняка – Порфирій Силенко-Кравець. Просидівши у величезному шкіряному кріслі тривалий час, він поступово задрімав. Що аж ніяк не дивно, адже Порфирію Андрійовичу виповнилося вже вісімдесят чотири роки...

У двері тихенько постукали, але відповіді не було: старий продовжував дрімати. Несподівано двері з гуркотом розчинив протяг, і в їхньому отворі виникла ведмежа фігура двірника Дмитра. Порфирій Андрійович негайно прокинувся і з цікавістю подивився на непроханого гостя.

– До вас можна?... – прогугнявив бородань.

Старий не встиг відповісти, оскільки вікно несподівано відчинилося, і потужний порив вітру миттю розкидав по всій кімнаті папери, що лежали на столі. Переляканий двірник хотів ретируватися, однак почув навздогін:

– Стривай-но, залишся й допоможи мені навести тут лад!

Дмитро обернувся і побачив, як старий намагається піднятися, судомно чіпляючись тремтячими пальцями за широкі дерев'яні підлокітники крісла. Двірник слухняно повернувся, підібрав папери, що розлетілися по кабінету, подав їх старому... і мимоволі подивився на нього співчутливим поглядом.

Порфирій Андрійович справді виглядав украй змученим і хворим. Вельми поважні роки й загадкова виснажлива хвороба, яка хто зна звідки звалилася на нього останнім часом, зробили свою справу. Колись міцний, дещо схильний до повноти хвацький полковник Армії УНР, який аж пашів відмінним здоров'ям, буквально за пару місяців несподівано висох, облісів і став скидатися на живу мумію з землястою шкірою і темними колами навколо неживих тьмяних очей.

– Як ти сюди потрапив? Хто тебе впустив? Марія?... – сумним рипливим голосом звернувся до двірника Порфирій Андрійович.

– Ні, мене впустив якийсь франтуватий красунчик. Хвилин п'ять тому він вийшов від вас...

– Ах, містер Пітер!.. Так, він був у мене сьогодні, але мені здалося, що з часу його візиту проминула ціла вічність... тому що... – старий замовк, загубивши нитку розмови.

– Я тут вам приніс... ось... – почав було двірник. Порфирій Андрійович повільно підняв голову, подивився в очі велетня і попросив:

– Поклич Марію, будь ласка.

– Але ж ми тут самі... – здивувався чоловік.

– Ах, так, я ж сам відпустив її до вечора... Щось морозить мене. Так, зовсім замерз я, – поскаржився старий, зіщулившись у величезному кріслі.

– Та що ви, літо ж надворі! Та й в кімнаті у вас спекотно... і навіть задушливо! – заперечив Дмитро.

– Та ну?! Сьогодні навіть прохолодніше, ніж вчора ввечері, – не вгамовувався старий, – так що закрій вікно і розтопи камін.

Двірник мовчки кивнув, зачинив нарешті вікно, потім підійшов до каміна, підкинув у ледь тліючий вогонь совок дрібного чорного вугілля і ворухив його кочергою доти, аж поки полум'я не розгорілося як слід. Коли з каміна пішов жар, Дмитро поцікавився:

– А тепер тепло?

Порфирій Андрійович схвально кивнув.

– То чи я можу йти нарешті?... – заскиглив бородань.

Старий не звернув уваги на ці слова і забурмотів:

- А знаєш, сьогодні ж моя племінниця Сашунька й її синок обідають в посольстві... Уявляєш, еге ж?

- Це, напевно, дуже почесно, – пробурмотів двірник.

- Ще б пак! – вигукнув старий і продовжив, мрійливо закотивши очі: – Якщо все піде як треба, хлопчик займе гідне місце в суспільстві. У нього ж такі славетні корені, такий іменитий батько!..

- І хто ж його батько? – спитав Дмитро, намагаючись підтримати бесіду.

- У нього дуже...

Старий не встиг договорити, оскільки вхідні двері відчинилися, і дзвінкий жіночий голос чи то спитав, чи то покликав:

- Маріє?...

Зрозуміло, відповіді не послідувало. Маленькі ніжки дрібно, легенько зацокотіли широким коридором. Здавалося, Порфирій Андрійович уважно прислухався до цих кроків і геть забув про двірника. Тож оцінивши момент, Дмитро вискочив з кімнати. І негайно зіткнувся з племінницею старого – Олександрою.

Як і у більшості кадрових військових, які все життя віддавали себе армійській службі, у полковника Силенка з особистим життям не склалося. Щоправда, подійкували, начебто були у нього колись і дружина, і син – але ж давно... дуже давно... ще напередодні Другої світової, здається. А може, навіть Першої. А війна – вона не знає жалю... Отже, тепер Порфирій Андрійович мав всього лише двох родичів: племінницю і внучатого племінника. Обох він щиро любив і надзвичайно дорожив ними.

П'ятдесятитрьохрічна Олександра виглядала набагато молодше за свої роки. Досі картинно красива, немовби маленька витончена статуетка з дорогоцінної китайської порцеляни, на перший погляд вона здавалася беззахисною. Втім, це було помилкове враження: попри легковажний норов, властивий людям

мистецтва, насправді жінка мала залізний характер, викуваний роками суворих випробувань.

– Дмитре, як це ви сюди потрапили? – без найменшої тіні переляку поцікавилася вона у велетня, який аж надто несподівано з'явився в темному коридорі особняка.

– Я... я пошту приніс... – відповів дещо збентежений двірник.

– А де доглядальниця? – продовжила допит племінниця.

– Я... я не знаю... Мене впустив Порфирій Андрійович. Себто, протяг... Двері розчинилися, папери розлетілися... Отакої.

Невідомо, чим би закінчився допит, якби з кабінету не пролунав скрипливий старечий голос:

– Сашунько, годі мучити Дмитра! Він нічого поганого не зробив, саме лише хороше... Краще йди-но до мене і розкажи, як минув прийом.

Олександра поспішила до дядечка, а бородань зник у надрах коридору.

– Це ще що за Сахара?! – обурено вигукнула жінка, яку буквально обпекло повітряним потоком, тільки-но вона прочинила двері кабінету.

– Уявляєш, Сашунько, я нарешті зігрівся! – захоплено вигукнув Порфирій Андрійович. – Я щось дуже сильно мерзну останнім часом... Утім, це неважливо. Розповідай швидше, як там відбувся прийом в посольстві?!

Племінниця з тривогою позирнула на дядечка, але той лише відмахнувся:

– Сашунько, та я, можна сказати, абсолютно здоровий!.. Якась там інфлуенца... Як прийшла, так і піде. Дурниці все це! Після запашного липового чаю з медом мені стане значно краще. Будь ласка, не турбуйся, таке вже зі мною траплялося... Ти краще ось що: попроси-но Марію заварити мені чайку, будь ласка!

- Але ж Марії немає...

- Ах, так, я ж відпустив її до вечора... Тоді сама завари, гаразд?

Старий запобігливо зазирнув в очі племінниці. Жінка легко витримала цей погляд і з усією жорсткістю, на яку була здатна, почала безжалісний допит:

- Порфирію Андрійовичу, ви це навіщо відпустили доглядальницю? У вас, як я розумію, була важлива зустріч, чи не так?

- Так, Сашунько, я цього і не приховую. Приходив містер Пітер Пірс, цікавився моїм здоров'ям... А що?

Відірвавши пильний погляд від заваленого паперами столу, Олександра різко відповіла:

- Дорогий дядечко, у мене інша інформація.

- І яка ж?...

- Це зараз не надто важливо. Дядечку, дорогий мій чоловіче, у вас же якихось два тижні тому стався важкий напад, ви буквально дивом вибралися з того світу. Я так злякалася за ваше життя!.. Ваш лікар дуже стурбований вашими нічними дискусіями. Ви ж знаєте, дорогоцінний мій, що вам не можна настільки багато працювати, а ваш стіл, як я подивлюся, знов завалений паперами. На що це схоже, дядечку?!

Демонструючи цілковиту байдужість до теми розмови, старий витягнув кістляву тремтячу руку, вкриту подібною до пергаменту шкірою, до принесеної двірником стосу свіжої пошти, підхопив газету, що лежала згори, і заглибився в читання. Олександра почала ще більше сердитися, це могло обернутися справжнім скандалом... Тому Порфирій Андрійович відчужено вимовив, не відриваючи погляду від газети:

- Змушений зауважити, дорога Сашунько, що вночі я сплю дуже міцно.

– Тим не менш, я зараз візьму та й подивлюся, що то за документи лежать у вас на столі, – оголосила племінниця й додала трохи тихіше: – З вашого дозволу, ясна річ.

– Гаразд, дивись. Тільки спочатку розкажи, як же все-таки пройшов прийом у посольстві? А що було під час обіду?... Чи справив наш хлопчик враження на гостей знанням етикету?

Олександра важко зітхнула і з приреченим виглядом зізналася:

– Ми пішли звідти, на обід не залишилися. Прийом був нудним, ніхто не звертав на нас жодної уваги, ми почувалися там чужинцями.

– Але ж Олександро!.. Ти дістала такий прекрасний шанс познайомитися бодай з кимсь... і наш хлопчик також... – дорікнув їй Порфирій Андрійович.

– Повірте, дядечку, я намагалася, він намагався також, але в цьому товаристві панують свої закони, свої порядки... Всі поважно прогулюються бенкетною залю, потроху сьорбають вино, закусують, обтічними фразами підтримують бесіду про все і водночас ні про що конкретне. А чужинців, якими ми є в цьому товаристві, геть не помічають.

Старий слухав племінницю уважно, водночас перебираючи пошту, періодично кривлячись і хитаючи головою. Нарешті його погляд зупинився на конверті, що випав з газети.

– Дорогенька, подай-но мені, будь ласка, ось цього листа... – звернувся Порфирій Андрійович до племінниці. Олександра нахилилася, підняла конверта, глянула на адресу: лист був із Швейцарії. Старий чекав з простягнутою рукою, проте листа племінниця чомусь не поспішала віддавати. Тоді він, начепивши окуляри, заглибився в читання газети... Себто вдавав, що читає. Бо чим довше зображував байдужість, тим більше лютився.

– Ова, дрібнішає суспільство, дрібнішає! – нарешті прошепотів старий обурено. – Я уявляв собі певний занепад, але щоб настільки!..

Племінниця суворо подивилася на нього і запитала:

– Ну і про що ж таке жахливе повідомляють газети, що викликало ваш гнів? Знову ви на нервах, дорогий мій дядечку!..

– Так, дрібниці, – з награною безтурботністю відповів Порфирій Андрійович і посміхнувся. Тоді Олександра сказала, примруживши очі:

– Чесно кажучи, я така голодна, що з'їла б зараз слона. Як ви щодо можливості пообідати разом з племінницею? А потім поговоримо про долю вашого внучатого племінника. Чи згодні на таке?

Коли Порфирій Андрійович почув ці слова, його виснажене обличчя осяялося скороминущою посмішкою. Старий щиро вірив, що хоча характер Олександр нестерпний, до того ж вона схильна до різких змін настрою, проте завжди гостро потребує його мудрих порад. І лише поганий стан здоров'я заважає йому стати надійною опорою для племінниці й її синочка.

– Гаразд, Сашунько, пообідаємо, а потім поговоримо... Я тут подумав, що не варто поки що розкривати нашому хлопчикові, ким був його батько...

– Ви маєте рацію, дядечку, з цим варто почекати, я дуже навіть згодна.

Променисто посміхаючись, Олександра віддала дядечкові листа із Швейцарії, цмокнула його в щоку і, через відсутність доглядальниці, вирушила на кухню розігрівати обід.

Залишившись на самоті, Порфирій Андрійович розкрив конверт і з цікавістю заглибився в читання листа. Проте чим далі читав, тим похмурішим ставав. А дійшовши до кінця, з несподіваною ненавистю зім'яв нещасливого аркушка паперу і голосно заволав:

– Гнидо! Мерзота! Тобі це так не минеться!!! Я знайду на тебе управу!..

В кімнату якнайшвидше вбігла перелякана Олександра і завмерла прямо на порозі: ніколи ще не бачила вона Порфирія Андрійовича таким розгніваним!

– Що сталося, дядечку? – запитала племінниця якомога лагідніше. – Я давно не чула від вас настільки жахливих слів. Що такого ви там вчитали?! І хто це

написав вам із Швейцарії?

Порфирій Андрійович сидів у шкіряному кріслі почервонілий, немов варений рак, і, задихаючись від люті, що охопила його, хапав повітря судомно роззявленим ротом. А почувши запитання племінниці, несподівано заплакав, немов дитина:

– Я маю попросити у тебе вибачення, Сашунько! Я вкрай шкодую, що не зміг захистити тебе і нашого любого хлопчика від всіх бід, які...

Він ласкаво потиснув руку племінниці, яка підійшла до нього уприутул, і продовжив:

– Як і тоді в Лондоні, мене дуже непокоїть наше становище. Дорога моя племіннице, тобі не повинно бути жодного діла до брудних чуток і паскудних пліток, що їх поширюють покидьки суспільства. Ти ж, зрештою...

– Але що ж сталося? – допитувалася Олександра.

Старий знов затремтів від гніву і люті, а потім заговорив голосно, викарбовуючи кожне слово:

– Ця тварюка вирішила мене принизити! Принизити і розчавити!!! Та я дійшов висновку, що її слід провчити... Я покараю її за нечемність, так! Для цього у мене зібрана ціла тека з документами... І вона поплатиться за те, що наважилася погрожувати мені й моїм рідним... Ох і поплатиться ж!!!

Порфирій Андрійович обернувся до Олександри, здійняв вгору тремтячу від гніву руку і почав погрожувати стиснутим кулаком в порожнечу. Настрій старого також передався племінниці, яка вигукнула:

– То що ж ви маєте намір зробити?

– Я задам цій особі добрячу прочуханку!!! Діяти слід негайно, з граничною рішучістю і категоричністю!!! Я сам подбаю про все. Під час останньої поїздки до Європи мені довелося поговорити з обома сестрами Данила, які досі живі, – з Єлисаветою й Оленою. Я навів переконливі аргументи, і вони вже були готові визнати нашого хлопчика членом сім'ї. Але я тоді злякався можливих наслідків,

та й він був ще занадто малим...

- От бачите, дядечку, ви ж самі так вирішили.

- Стривай, Сашунько, вислухай до кінця!.. За останні вісімнадцять років я зібрав достатній компромат на цю сімейку, тому якщо вони тепер не погодяться на наші ввічливі вимоги, ми забудемо про поблажливість і доводи розуму. Ми більше не проситимемо їх, ми почнемо диктувати їм, як слід чинити. Тому що у мене є всі потрібні документи!..

- Які ще документи? - стурбовано запитала Олександра.

- Дуже навіть вагомі! Такі, що розчистять нашому хлопчикові шлях до цього незговірливого сімейства!..

Порфирій Андрійович раптом рішуче підвівся з крісла і, задихаючись від надмірного зусилля, зробив декілька непевних кроків на тремтячих ногах. При цьому широко посміхнувся племінниці й весело мовив:

- Мабуть, не завадило би трохи повправлятися в ходьбі!..

Сказавши це, старий похитнувся і зробив ще один крок.

- Вам зле? - стурбовано запитала племінниця.

- Легке нездужання, дрібниці. До речі, я не голодний. Мабуть, поїмо пізніше... А ти поїж, Сашунько, не варто через мене пропускати обід.

Спробувавши знов посміхнутися, він зробив ще один крок... але тут немовби зіткнувся з невидимою перешкодою. Слабкі коліна миттєво підломилися, і Порфирій Андрійович впав на підлогу.

- Дядечку!!! - відчайдушно скрикнула племінниця. Вона негайно кинулася до старого, перевернула і приклала вухо до його грудей. Все зрозуміло: не можна гаяти жодної хвилини!!! Перш за все принести ковдру, закутати хворому ноги, під голову підкласти подушечку. А потім терміново дзвонити лікареві - містеру Фредеріксену. Телефон в коридорі...

Лікар прибув за п'ятнадцять хвилин. Огледівши Порфирія Андрійовича, зауважив, що старий досі стискає щось у руці. Містер Фредеріксен опустився на коліна, насилу розігнув зсудомлені пальці й передав Олександрі клаптик паперу. Жінка з бридливим виглядом взяла клаптик з рук лікаря і недбало кинула на підлогу. Лікар здивувався, але вголос нічого не сказав: вся його увага була прикута до пацієнта...

Порфирія Андрійовича відвезли до найкращої лікарні Торонто, туди його супроводжували племінниця і лікар. За годину після того, що сталося, до особняка повернулася Марія. Не заставши Порфирія Андрійовича вдома, доглядальниця дуже здивувалася і подумала: «Куди міг подітися цей нестерпний стариган?...»

А за деякий час до особняка завітав чоловік у модному шикарному плащі. Він назвався містером Пітером і повідомив, що Порфирій Андрійович в лікарні, та що Олександра невідлучно перебуває біля нього. І найголовніше: обоє вони дуже просять Марію передати туди, в лікарню, папери, що лежать на столі в кабінеті Порфирія Андрійовича!.. Не ставлячи зайвих запитань, доглядальниця передала папери незнайомцю. Всі до єдиного.

І вже згодом, прибираючи кабінет старого, вона знайшла на підлозі клаптик паперу, на якому було написано:

«...Не бувати тому, щоб я визнала вашого байстрюка сином свого шляхетного брата! Не сподівайтесь на це і не намагайтеся мене залякати.

Олена».

Про подальшу долю паперів зі столу полковника Силенка так ніхто ніколи й не дізнався. Зрозуміло, за винятком містера Пітера, який хитрістю виманив їх у необачної доглядальниці... Якби тільки Олександра була вдома, вона, ясна річ, нізащо не допустила б настільки безглуздої пропажі. Однак жінка перебувала поруч із вмираючим дядьком. Як і понад три десятиліття тому, доля знову звела їх у лікарні. Тільки минулого разу з лап смерті вирвалася Олександра...

Розташування 60-ї армії 1-го Українського фронту,

район м. Дембіца, південно-східна Польща, кінець серпня 1944 року

Два з половиною метри на майже два метри – ось тобі й весь простір для роботи!
Спробуй-но на такій «сцені» нормальну балетну партію станцювати... Та ще ці
кляті відсутні п'ять сантиметрів завширшки!..

І-і – р-раз!

І-і – дв-ва!

Бат-ман!..[1 - Батман, пліе, арабеск, пірует, фуєте – рухи в класичному балеті.
(Тут і далі прим. авт.)]

І-і – тр-ри!

Ну, так, головне – не промахнутися на ті самі п'ять сантиметрів, яких завширшки
до двох рівних метрів бракує. Адже якщо промахнешся – полетиш на землю, а до
неї ще метр, а там вибоїни та каміння...

І-і – р-раз!

Плі-е!..

І-і – дв-ва!

І-ще!..

Бувало, вона все ж таки промахувалася і падала. Всяке бувало: при такому
графіку виступів іноді втомлюєшся так, що на ходу засинаєш. Себто в стрибку...

І-і – р-раз!

І-і – дв-ва!

І-і – тр-ри!

Моло-дець!..

Ех, замала «сцена», та що поробиш?! Такі стандартні розміри кузова у «полупуторки»: [2 - Радянський вантажний автомобіль ГАЗ-АА, що випускався на Горьківському автозаводі й мав вантажопід'ємність 1,5 т.] двісті п'ятдесят один з половиною сантиметр завдовжки, сто дев'яносто п'ять сантиметрів завширшки. Сто дев'яносто п'ять – і ні сантиметром більше. Не двісті. Не два метри, себто. Про це-то і йдеться...

І-і – р-раз!

І-і – дв-ва!

Ара-беск!..

І-і – р-раз!

І-і – дв-ва!

Піру-ет!..

Все, виступ відпрацьовано. Бійці, які розляглися просто на нагрітій спекотним сонцем землі, оглушливо аплодують, вигукують «Браво!!!» і вимагають станцювати «на біс». Але ні, не вийде, товариші дорогі: балерина просто падає від втоми на послужливо підставлені руки музикантів – добре, що сьогодні хоч обійшлося без польоту шкереберть з кузова полупуторки...

Тому виступу «на біс» не буде. Зараз є можливість бодай трішечки перепочити перед довгою дорогою. А ви, дорогі товариші бійці та командири, послухайте-но краще скетч! У нас в концертній бригаді є двоє чудових хлопців: Хомич і Єрмеїч – їхні сценічні імена. Ото їхні скетчі й послухайте. На здоров'я.

А їй – відпочивати, відпочивати...

Відпочивати?! Як би не так.

- Ба-ле-ри-ну!.. Ба-ле-ри-ну!..

І дружні синхронні аплодисменти, що рвуться з десятків огрубілих чоловічих долонь.

Вимагають її на імprovізовану «сцену».

Не хочуть слухати чудових хлопців Хомича і Єремеїча.

Хочуть балет дивитися.

Ех, товариші дорогенькі, не знаєте ви всього! Або ж не розумієте, наскільки важко, причому далеко не з першої спроби Олександрі Тимченко вдалося-таки переконати своє концертне начальство, щоб її номер «Червона лебідонька» (що тепер з незмінним шаленим успіхом виконується на кузові «полуторки» з відкинутими бортами в супроводі скрипки, баяна і флейти замість повноцінного оркестру) таки включили у виступ фронтової концертної бригади...

«Та ви взагалі розумієте хоч би, про що просите?!»

«Розумію! Прекрасно розумію, що люди вже три роки як мінімум нормального балету не бачили. А я їм хочу...»

«Товаришко Тимченко!..»

«Я знаю, балет навіть солдатам на війні і то потрібен. Мистецтво завжди необхідне! Балет – це така краса!.. Краса така, що...»

«Дурепа ти, товаришко Тимченко! Дурепа цілковита!!!»

«Так як ви смієте?!»

«Смію, бо не розумієш ти в ситуації ні біса!!!»

«Що-о-о?!»

«Так ото ж саме».

А далі з використанням то напівнатяків, то грубих слів, що межують з матюками, концертне начальство пояснює, які помисли можуть виникнути в головах великої маси і без того по життю грубих, а тут ще й додатково зачерствілих від війни мужиків під час її виступу. Коли в повітрі перед самим носом крутиться струнке дівоче тіло, затягнуте в легеньку балетну пачку, а ще й стрункі м'язисті ніжки в одних лише пуантах. А за три роки війни ці брутальні мужики до м'яких поступливих бабських тіл ох як зголодніли...

«І хоч би танці у тебе пристойні були! Народні там якісь чи я вже не знаю що. А тут – на тобі: дівка з голими ногами в сукеньці, майже з фіранки зшитій!.. Тьху ти, дідько, провалися!!! Ні-ні, не тямиш ти нічого, товаришко Тимченко! Не тямиш».

«Але ж е жінки в концертних бригадах?»

«Є, звісно. Та то співачки якісь, наприклад, а у тебе танцюльки ці твої звабліві... Тьху, ганьба!!!»

«У мене ніякі не танцюльки, у мене балет. То е високе мистецтво».

«Саме так!!! Голими, догори задраними стегнами у солдатні перед носом дригати – це ж треба додуматися до такої безсоромності!..»

«Але ж я балерина, я не можу співати!.. Та й не вмю просто».

«А хто ж тобі винен, що не вмєш?! Співай давай. Або там фокуси показуй, отакої!»

«У мене ж талант до танців, а не до співу і не до фокусів...»

«Ну, знаєш!.. Я з тобою, лебідонько ти червона-пречервона, нічого не можу вдіяти: або танці якісь інші підготуй, або не лізь на фронт з голими стегнами в сукні з фіранки».

От як концертне начальство ставило питання, розумієте, товариші бійці?! А ви «на біс» її викликаєте. Добре хоч один балетний номер в концертну програму вставити, нехай і зі скрипом, але таки дозволили... Тож вдіяти не можна нічого: слухайте Хомича з Єремеїчем – і годі з вас на сьогодні вражень! А балерина нехай відпочине.

Олександра накинула на плечі плащ-намет, подарований їй ще торік, під час першої концертної поїздки на лінію фронту, щільніше закуталася в нього, опустила на землю позаду «полупорки» в тому місці, де трава була найгустішою, найбільш м'якою і шовковистою. Знесилено склепила повіки, які від втоми навіть трохи свербіли. Деякий час намагалася прислухатися до відчайдушно молодецьких жартиків майстрів скетчу, проте незабаром повернулася в думках до свого виступу.

Як їй аплодували, як аплодували!.. Найголосніше і найдовше від усіх – це точно!!! І ці дружні гучні крики: «Ба-ле-ри-ну!.. Ба-ле-ри-ну!..»

Ні, що не кажіть, а балет потрібен навіть солдатам на війні...

* * *

– Сашенько, підйом! Нумо, швидко, швидко... Їхати час.

Балерина здригнулася і підскочила, немовби підкинута прихованою пружиною. Цікаво, скільки ж оце часу вона проспала?! Сонце начебто змістилося. Тіні...

Ой, яке диво!!!

Перевівши погляд на землю, Олександра виявила поруч із собою величезний букет польових квітів, від яких линув тонкий медовий аромат. Ось найкращий доказ того, що її мистецтво цінують з гідністю. Колись, ще до війни за успіхи в улюбленій справі її нагородили цінним подарунком – старовинною срібною, схожою на химерну морську мушлю, пудреницею. Безперечно, дівчина надзвичайно пишалася цією нагородою. Але все ж таки підношення від теперішніх вдячних глядачів (навіть оцей скромний букетик поспіхом зірваних польових квіточок) чомусь здавалися набагато ціннішими, ніж навіть

справедливо заслужена нею срібна штучка. То що, ви стверджуєте, буцімто це є дригання голими стегнами перед обличчями грубої солдатні, зголоднілої за бабськими тілами?! Ні-і-і, помиляєтеся!..

- Сашенько, довго ще на тебе чекати?!

Борти у «полуторки» вже підняті й закриті, тепер це більше не пересувна сцена, а звичайний собі транспортний засіб, призначений для доставки їхньої невеличкої концертної бригади до нового пункту призначення.

Балерина підхопилася з землі, нахилившись, спритно підняла букетик. Озирнулася навкруги і трохи віддалік помітила зовсім молоденького хлопчину, який невідривно дивився на неї й посміхався. Може, це саме він підніс їй букетика?...

- Олександро!!!

Ах, до чого ж шкода, що вона досі так і не навчилася впевнено розрізнати військові звання по погонах, введених півтора роки тому! Розбиратися зі старими петлицями, з «трикутниками», «кубарями», «шпалами» і зірочками в них було куди простіше, а от тепер... Дві зірочки і одна смужечка на погоні – високе це звання чи ні?!

А втім, яка різниця! Навряд чи вони побачаться ще бодай колись у житті... Прощай же, молоденький хлопчино з двома зірочками і смужечкою на погонах, прощай назавжди!..

Олександра дзвінко розсміялася, висмикнула з букета декілька квіточок, широким жестом кинула їх у бік хлопчини. Знову розсміялася, побачивши, до чого він збентежився. Але... нема коли, нема коли! Інші бійці-герої вже давно чекають на їхню концертну бригаду. Тож вперед, тільки вперед!..

Трьома широкими кроками, більше схожими на стрибки, Олександра дісталася «полуторки», лівою рукою притискаючи до грудей і букет, і плащ-намет, простягнула праву вгору. Простягнуту руку схопив Єремеїч, Хомич з акордеоністом перегнулися донизу, підтримали балерину за плечі, поштовх ногою – і от вона вже вмощується в кузові, щільно загортаючись в плащ-намет, як і раніше. До чого все-таки зручна річ! Закуталася з головою – і сиди собі,

перевдягатися немає потреби. А раніше стільки було мороки з цією пачкою і з пуантами...

– Всі завантажилися? Нарешті, хай йому грець!..

Водій зачинив дверцята, мотор, що досі тихенько буркотів, люто ревонув, вантажівка різко смикнулася і полетіла вперед широким степом. Дорога була доволі пристойною, лише деінде зустрічалися воронки від розривів, які доводилося огинати. Приблизно хвилин за сорок, об'їхавши невеличкий лісок, вони побачили дві лінії свіжовикопаних окопів, подекуди вже з'єднаних між собою ходами сполучення.

– Схоже, приїхали, – мовив бас-баритон Червінський, який сидів попереду біля правого борту і невідривно озирав околиці з-під правої долоні, козирком приставленої до чола. – Ну що ж, товариші, зараз відпрацюємо тут концерт, тоді на сьогодні залишиться тільки два.

Він відвернувся від зустрічного потоку повітря, що шалено било в обличчя, відкашлявся і не дуже голосно, суто для розминки, заспівав арію князя Ігоря:

– Ни сна-а-а, ни о-отдыха изму-ученной душе-е-е...

– Та зажди ти зі своїм відпочинком! – огризнувся скрипаль Димкович. – Сам же сказав, що на нас ще три концерти сьогодні чекають, який вже тут відпочинок, це навіть не смішно.

Червінський перервав спів, глянув на музиканта чи то з презирством, чи то з обуренням і явно зібрався щось сказати. Як раптом звідкись здалеку долинув розкотистий гуркіт, а за декілька секунд слідом за ним вуха різонув огидний свист, що почав посилюватися з кожною хвилиною.

– Повітря!!!

Всі здригнулися і мимоволі обернулися до лівого борту «полуторки». Але було надто пізно: хоча вантажівка мчала з пристойною швидкістю, декламатор Востряков все ж стрибнув на землю. На щастя, перебуваючи в повітрі, він якимсь дивом встиг згрупуватися, тому при падінні не розбився, а перекинувшись через

голову, відкотився на узбіччя.

– Ідіот!!! – гримнув прекрасно поставленим бас-баритоном Червінський і негайно заходився щосили молотити кулаком по верху водійської кабіни.

На відміну від декламатора, співак вчинив абсолютно правильно. Жодного натяку на загрозу з повітря не було. Натомість відбувалося щось зовсім інше – починався артобстріл. Але якщо в разі авіанальоту слід було якомога швидше полишити вантажівку, відбігти від неї подалі й залягти (як і зробив Востряков), то від артобстрілу був один порятунок: тікати якомога швидше і бажано якнайдалі від двох ліній окопів – можна не сумніватися, що основною мішенню ворожої артилерії були саме позиції радянських військ.

Однак вчинити так означало кинути напризволяще декламатора. Востряков іздив з їхньою концертною бригадою всього лише перший місяць і досі не навчився розрізняти можливі загрози. Шкода, що так сталося! Проте, нічого не вдієш... А отже, невдаху-декламатора слід підібрати й лише після цього якомога скоріше тікати з-під артобстрілу.

Далі майже безперервною низкою сталося наступне.

Востряков скочив на ноги і кинувся навздогін за вантажівкою.

«Полуторка» різко загальмувала, дверцята кабіни відчинилися, звідти до половини висунувся водій з перекошеним від розпачу обличчям.

Деінде, в зовсім непередбачуваних місцях, земля почала здійматися й лопатися оглушливими вибухами.

Гримнуло зовсім близько, ну просто перед вантажівкою.

«Полуторка» сіпнулася назад, встала дибки, немовби добрячий кінь, на секунду зависла в повітрі під неймовірним кутом до землі, потім впала знов, на передні колеса. З кабіни на землю неживим лантухом вивалилося тіло водія й залишилося лежати нерухомо, з безпорадно розкинутими руками.

Бас-баритон Червінський щось вигукнув, заклично махнув рукою і стрибнув за борт «полупорки». Його ніхто не почув, оскільки всі були приголомшені потужним вибухом. Однак сенс вчинку співака був зрозумілим: якщо водія вантажівки вбито (найшвидше, так воно і є), то розраховувати відтепер можна лише на власні ноги.

Отже, похапавши з реквізиту та особистих речей перше, що під руку підвернулося, артисти концертної бригади позистрибували на землю слідом за кмітливим співаком. Втім, попереду всіх виявився зовсім не Червінський, а Востряков: тепер декламаторові потрібно було не наздоганяти «полупорку», а тікати від неї геть подалі...

Німецький військовий шпиталь,

Краків, генерал-губернаторство,[3 - Адміністративно-територіальне утворення на теренах Польщі, окупованої німецькими військами в 1939 році.] вересень 1944 року

- То ви вважаєте, що ця фройляйн справді з так званої агітаційної бригади, які роз'їжджають по передових позиціях росіян для підняття їхнього бойового духу?

- Але ж, гер гауптштурмфюрер,[4 - Після створення військ СС в 1936 році звання гауптштурмфюрера СС відповідало капітану (гауптману) вермахту.] особисто мені на думку не спадає ніяке інше розумне пояснення, з чого це раптом російська балерина могла опинитися на передових позиціях росіян в районі Дембіци.

- А звідки ви знаєте, що дівчина ця і справді балерина? Адже якщо її важко поранили... себто, якщо поранили настільки важко, що вона досі не встає з ліжка... Отже, вона не могла продемонструвати вам своє мистецтво.

- О-о-о, в цьому не було потреби! - Головний лікар шпиталю запосміхався, замахав руками і пояснив: - Адже вона була одягнена так, як це й годиться людям її професії. Себто в цю саму балетну сукню... в так звану пачку. Тільки чомусь не класичного білого, а червоного кольору.

– Ну, це ж російська балерина! Російська, себто червона, – засміявся гауптштурмфюрер. Головлікар шпиталю собі щось мугикнув під ніс, потім додав голосніше:

– І туфлі ці балетні. Теж спеціальні.

– І теж червоні?

– Абсолютно вірно, гер гауптштурмфюрер!

Знову посміялися.

– Але дозвольте, якщо фройляйн балерина була одягнена у все червоне, як же так сталося, що її не помітили?! Адже вона мала би виділятися серед інших вбитих і поранених росіян, як, припустімо, квіточка маку на трав'янистому пагорбі.

– Вона була ще і в такому собі широкому військовому плащі.

– Ага, розумію, розумію... Росіяни називають його «плащ-наметом». Тоді розумію, так... Але втім... Стривайте! Ви ж тільки-но стверджували, що фройляйн була в червоній пачці та ще й у червоних пуантах, а тепер раптом говорите про військовий плащ-намет...

– Ні-ні, ви не зрозуміли: цей величезний плащ був накинутий зверху червоної балетної сукні й геть приховував її. А якщо якісь там деталі незвичайного сценічного вбрання й визирали назовні, то в метушні під час артобстрілу їх цілком могли сприйняти як кров. Тому під час відходу росіяни навіть не підійшли до фройляйн.

– А як же її товариші? Інші артисти, себто...

– Хтозна! – Головлікар лише плечима знизав. – Очевидно, відступили разом з російськими солдатами, вважаючи балерину вбитою. Наша контратака на тій ділянці фронту була несподівано успішною на тлі загального відходу вермахту з території генерал-губернаторства, який має місце останнім часом і який...

– Е-е-е, гер лікар! – Гауптштурмфюрер примружився і погрозив головлікареві пальцем. – Не годиться так говорити, будьте ласкаві добирати слова, обговорюючи ситуацію на фронті. Самі знаєте, чим може скінчитися сіяння панікерських настроїв у військовий час.

Головлікар зрозумів, що перед ним все ж таки представник СС (хоча і належить він до фронтовиків з ваффен-СС[5 - Військові формування СС, утворені з т. зв. «резервних військ СС».]), та опустив очі додолу.

– Втім, не зважайте. Я збережу в таємниці вашу оцінку поточної ситуації. Як інтендант фронтової гренадерської дивізії, а не якийсь там тилловий пацюк, я сам бачу дуже багато чого. Тому давайте-но краще повернемося до балерини-росіянки... До речі, нагадайте, як звуть цю фройляйн?

– Олександра Тимченко.

– Ну так, звісно... Отже, при раптовому відступі її кинули свої ж, визнавши вбитою. Себто вона серйозно постраждала?

– Ну-у-у, це з якої точки зору дивитися.

– Себто? Я, знаєте, хотів би дізнатися про всі подробиці.

– А навіщо це вам, гер гауптштурмфюрер?

Головлікар і відвідувач втупилися один на одного і деякий час мовчали. Першим здався есесівець:

– Я не знаю, як вбачається подальша доля цієї балерини вам або комусь іншому, але особисто мені хотілось би залучити фройляйн росіянку на службу до нашої дивізії. Після повного одужання, зрозуміло.

– На службу?! Ах, он воно що...

– Ну так. От саме тому і хотілося б докладно дізнатися, що з нею.

– А-а-а... в якій якості вона може служити у вашій дивізії?

- Гер лікар, скажіть, а ви самі якої думки з цього приводу?...

Висловити свою думку головлікар не зміг, замість цього відкинувся назад і гучно зареготав. Відвідувач анітрохи не зніжковів, а з доволі-таки байдужим виглядом чекав, доки раптові веселощі нарешті минуться. Дочекавшись слушного моменту, зауважив вельми буденним тоном:

- Абсолютно вірно, вона може, наприклад, навчитися надавати першу медичну допомогу пораненим бійцям. Яких буде ще чимало, на жаль.

- Першу... ха-ха!.. Допомогу?... Ха-ха!.. Вона?... Хи-хи!..

За інерцією головлікар все ще продовжував посміюватися. Відвідувач же залишався серйозним:

- Всі, чия робота так чи інакше пов'язана зі спортом, мають знати, як влаштоване людське тіло й різні його органи. Звідси до вміння професійно надавати медичну допомогу - один лише крок. Сказане безпосередньо стосується і професійних танцюристів також.

- Ах, он воно що... А я вже вирішив, що... Хоча...

Нарешті припинивши сміятися, головлікар віддихався й заговорив в колишньому оповідальному тоні:

- Ви маєте рацію, гер гауптштурмфюрер, це ваша особиста справа, яким чином використовувати полонену фройляйн росіянку у вашій гренадерській дивізії. Тим паче, що, на відміну від інших ваффен-СС, вашим бійцям не потрібно дотримуватися законів расової чистоти.[6 - На службу в СС приймалися виключно «чисті» в расовому плані особи, яким, окрім всього іншого, заборонялося мати сексуальні зв'язки з «расово неповноцінними» людьми. Чому закони расової чистоти не стосувалися дивізії, яку представляв гауптштурмфюрер, стане зрозумілим невдовзі.] Зробіть ви її сестрою милосердя або ще ким завгодно - я не втручатимусь. Це ваші справи.

- А ваша справа, гер лікар, описати мені в загальних словах отримані фройляйн поранення й її нинішній стан.

– Так, звісно!.. – Головлікар неухважливо змахнув рукою. – Отже, слухайте. На синці й забої не зважаємо, це в даному випадку дрібниці. Розповім про більш серйозні ушкодження. Окрім поранень, мали місце легка контузія і струс головного мозку. Очевидно, це був доволі пристойний фугас, а коли її відкинуло вибухом – вдарилася головою... Щось на кшталт такого.

Але якщо зі струсом мозку організм фройляйн вже впорався, то наслідки контузії досі проявляються, причому вельми помітно. Не знаю, як у неї буде з працездатністю і стомлюваністю – про такі речі судити поки що рано. Але те, що фройляйн вельми дратівлива – цього у неї не відняти! І напади нудоти сюди ж додайте...

– Але ж і при струсі мозку може нудити, – вставив відвідувач.

– Дозвольте вже судити про подібні речі мені! Я професіонал, зрештою.

Лікар кивнув і витягнув вперед руку, немовби відсуваючи співбесідника вбік. Той лише плечима знизав і приготувався слухати далі.

– Але найгірший для професії фройляйн наслідок контузії – це, ясна річ, запаморочення, які також мають місце. При тому, що вона поки не встає з ліжка, це не надто страшно. Однак працювати з цим... танцювати на сцені... Адже ці балерини – вони ж кружляють, кружляють... Як називається це їхнє кружляння на одній ніжці? Забув, знаєте...

– Фуєте, – підказав гауптштурмфюрер.

– Ах, так, вірно! Я, знаєте, і до війни балет не дуже любляв. Опера завжди подобалась мені більше...

– Ви розповіли про наслідки контузії. А що з пораненнями?

– Авжеж, ще раз перепрошую! – посміхнувся голвлікар. – Знаєте, коли розповідаєш про настільки незвичайну для нашого шпиталю пацієнтку, як російська балерина, то мимоволі збиваєшся з думки... Ну, гаразд, щодо серйозних поранень. На щастя, руки-ноги у фройляйн цілі, жодна кісточка в її кінцівках якимсь дивом не зламалася. Але все ж таки п'ять осколків вона, так би

мовити, упіймала. Що, загалом-то, не дивно... Пара найлегших засіли: один – в лівому стегні, другий... перепрошую за інтимні подробиці – в правій сідниці. З ним, до речі, фройляйн поталанило. От якби той, що засів у сідниці, пішов трохи вище і ще хоч трішки правіше – тоді міг би, мабуть, здухвинну артерію зачепити. Тоді було б гірше. Але минулося.

Ще один осколок поцілів у правий бік. З цим гірше, але в цілому теж поталанило. Хоча вже менше. Ну так, ні печінку, ні нирку, ні селезінку, ані навіть правий яечник з додатками він не зачепив, в цьому ну просто величезне везіння! Однак, витягаючи осколок, в кишках покопатися все ж довелося – але знов-таки, це найлегше з усього можливого.

А от найнеприємнішими стали відразу ж два осколки в правій легені. Знов добре, що хребет не зачеплено, тільки ребра – адже могло і хребці перебити, ще як могло би!.. Проте легені – це дихання. І рясна кровотеча. Якби поразка легенів розвивалася, ми могли б і не впоратися. Але, на щастя, у фройляйн молодий та надзвичайно дужий організм. О, так, зрозуміло: професійна танцівниця, одразу ж видно...

– Сподіваюся, ви всі осколки витягли? – якомога м'якіше поцікавився відвідувач.

– Зрозуміло! Всі п'ять. Проблема не в цьому. Я не знаю, чи відновиться повністю дихальна функція організму. Для балерини це, знаєте...

– Здається, я говорив вам, що ми збираємося перекваліфікувати фройляйн в дещо іншу царину. Принаймні до завершення війни... Для санітарки дихання не настільки важливе. Нехай навіть час від часу кілька разів кахикне – кому яке до цього діло?

– Ах, так! Я знов не врахував, що в нинішній ситуації медицина важливіша за балет, – головлікар зітхнув. – Що ж, ваша правда, гер гауптштурмфюрер.

– А якщо так, я бажаю негайно відвідати майбутню санітарку нашого гренадерського полку.

– Ви серйозно?

– Звісно. Припис вищого начальства я вам пред'явив, з моїми повноваженнями ви ознайомлені. Щось не так?...

Головлікар зміряв відвідувача якимсь дивним оцінюючим поглядом, потім мовив замислено:

– Ну що ж, тоді прошу за мною, – підвівся з-за свого столу і вийшов з кабінету. Гауптштурмфюрер пішов за лікарем. Вони піднялися на найвищій поверх шпиталю, пройшли пару коридорів. І лише в кінці третього відвідувач побачив щось незвичайне: біля дверей однієї з палат стояв грубо збитий білий табурет, на якому сидів кремезний вояк в недбало накинутому на плечі білому халаті. Позаду нього стояв притулений до стіни карабін.

– І як це розуміти, гер лікар? – Відвідувач говорив дуже тихо, проте в його тоні було щось таке, що не дозволяло головлікареві уникнути відповіді.

– Я розумію, гер гауптштурмфюрер, що затія виставити вартового біля дверей палати важкохворої фройляйн може видатися безглуздою. Однак це лише на перший погляд. Я ж хочу тільки одного: аби підпорядкований мені шпиталь жив звичайним життям. Без будь-яких ексцесів. Так, поранена фройляйн насилу може поворухнутися, це правда. Але раптом до неї в гості захоче навідатися хтось, за винятком санітарного персоналу?!

– З метою?...

– Гер гауптштурмфюрер, вона ж слов'янка, тим паче росіянка! У нас із росіянами війна... А раптом хтось захоче помститися всім росіянам в особі цієї фройляйн?! Або ще гірше – ризикне порушити закон про расову чистоту... Ну-у-у, ви розумієте, про що йдеться!

– Так-так, розумію, – замислено мовив відвідувач. – Ви абсолютно праві, фройляйн звідси не втече, проте слід охороняти не тільки наш світ від неї, але і безпорадну фройляйн від нашого світу.

– Саме так, гер гауптштурмфюрер.

Вони саме підійшли до палати. Вартовий скочив з табурета, схопив карабін і виструнчився. Головлікар вже взявся за дверну ручку, коли затримався на порозі буквально на секунду, щоб кинути через плече:

– І ще зовсім забув попередити: ця росіянка доволі непогано спілкується німецькою. Щоправда, з жахливим і дуже специфічним акцентом,[7 - Специфічними рисами «російського акценту» є, по-перше, вимова звуку «р», по-друге, заміна безударних голосних звуків «е» на «і», «о» на «а».] зате сказане по-німецьки іншими розуміє легко. Тому посекретничати, переходячи на німецьку, у нас не вийде. Ну все, заходимо.

Попри те, що вільного місця в палаті було досхочу, неподалік вікна тут стояло лише одне ліжко. Все зрозуміло: інші винесли з міркувань безпеки незвичайної пацієнтки. Дівчина лежала на лівому боці, трохи виставивши вперед і зігнувши в коліні поранену ліву ногу. Коли до палати в супроводі самого головлікаря увійшов неочікуваний відвідувач, пацієнтка озирнула його каламутним поглядом і відчутно здригнулася. Отже, помітила в правій петлиці мундира подвійну руну «зіг» і зрозуміла, хто до неї завітав. І дуже злякалася. Що ж, це добре: того, хто боїться, легше підкорити...

Втім, відвідувач одразу ж вельми привітно запосміхався і запитав тоном якомога більш невимушеним:

– Добридень, фройляйн! Як ви почуваетесь?

– Що вам від мене потрібно? – замість відповіді запитала дівчина, причому в її голосі відчувалася неприязнь, дуже схожа на ненависть. У цьому не доводилося сумніватись, попри специфічний «російський акцент», щодо якого головлікар був, поза сумнівом, правий... Ну що ж, так і має бути: повною мірою відчуються наслідки більшовицької пропаганди!

– Перш за все хотілося б, щоб ви змінили гнів на милість і відповідали бодай трішечки привітніше, – галантно мовив гауптштурмфюрер і додав: – Все ж таки йдеться про вашу подальшу долю, фройляйн...

– Повторюю: що вам від мене потрібно?

Цього разу дівчина процідила своє запитання крізь зціплені зуби. До того ж затремтіла ще помітніше.

– Я ж попереджав, що через контузію фройляйн росіянка надзвичайно дратівлива, – голосно прошепотів головлікар. Відвідувач кивнув (тим самим даючи зрозуміти, що про все пам'ятає, все прекрасно розуміє – однак просто змушений робити своє), але все ж звернувся спочатку до пораненої:

– З вами, фройляйн, хотілось би переговорити відверто і без свідків. А тому...

Після чого проникливим тоном звернувся до головлікаря:

– Гер лікар, чи могли б ви залишити нас наодинці?

– Але-е-е... З якого це дива?! – обурився той.

– Ви ж прочитали пред'явлений вам припис. Там все сказано.

– Ну, якщо так... тоді зрозуміло.

Всім своїм виглядом демонструючи невдоволення і протест, головлікар неквапом пройшов до вхідних дверей і мовив, перш ніж вийти:

– Пам'ятайте, що я говорив про поточний стан фройляйн. А тому спробуйте не провокувати жодних проявів бурхливих емоцій з її боку. Я просто не хочу неприємностей ні собі, ані комусь іще... І останнє: я буду неподалік. Почекаю завершення вашої бесіди тут, за дверима. Якщо станеться щось непередбачене – просто покличте мене.

Двері зачинилися. Відвідувач і поранена балерина залишилися сам на сам.

– Чудово! Тепер нарешті можна поговорити без зайвих свідків, – більше не криючись, гауптштурмфюрер широко посміхнувся і повторив своє первісне запитання: – Отже, я хотів би знати, як фройляйн відчувається насправді? Без обману. Повірте, для мене це справді дуже, дуже важливо!

– А я втретє повторюю: що вам від мене потрібно?

– Фройляйн впирається... Дарма, дарма!

Відвідувач наблизився до ліжка пацієнтки і заговорив дещо тихіше, ніж раніше, зате максимально довірчим тоном:

– Ви не повинні боятися мене, фройляйн! Ви навіть не уявляєте, який я щасливий, що доля звела нас разом, навіть з огляду на ваш сумний стан... Але повірте, це дрібниці. Все буде добре, просто чудово! Фройляйн видужає. І коли вона нарешті перейметься красою наших ідеалів, ми почнемо дуже плідно співпрацювати.

Останні слова він вимовив урочистим тоном, спілкуватися яким в лікарняній палаті нікому навіть на думку не спаде. Проте відчувалося, що відвідувач анітрохи не кривить душею. Поранена відреагувала на його незрозумілу промову загадковим запитанням:

– Кубики... що вони у вас означають?

– Кубики?! Які ще кубики?...

– Ну, ці... Квадрати. Квадратики...

Вона трохи здійняла праву руку, намагаючись вказати на шию відвідувача.

– Ах, оці, в петлиці!.. – здогадався він.

– Так, вони. Наші червоноармійці ще торік носили такі ж самі... Дивно. Ми ж з вами є ворогами, а кубики були і у нас, і у вас... Але тепер у наших запровадили погони, в яких я досі не розбираюся як слід, а у вас тут і погони, й петлиці відразу. Всі до купи. Дивно... Три кубики на петлиці – це по-нашому, по-червоноармійському, означає старшого лейтенанта. Ви є старшим лейтенантом СС, я вірно зрозуміла?... Оберлейтенантом себто.

– Гауптштурмфюрер ваффен-СС. Це все одно, що гауптман вермахту. Себто капітан по-вашому, по-червоноармійському.

Останні слова відвідувач вимовив уже з неприхованою іронією. Очевидно, подібне ставлення до її переконань образило поранену, оскільки вона вимовила доволі різко, з поступово наростаючим надрином:

– Добре, товаришу капітане... себто, гер капітан-есесівець! Мушу вас розчарувати: я не збираюсь перейматися красою ваших людожерських есесівських ідеалів! Ви негідники – криваві кати, от ви хто! На ваших руках кров наших радянських людей. Кров робітників і селян, отак! Бийте мене, катуйте, вбивайте, але я не стану – чуєте? – ніколи не стану співпрацювати з вами, з мерзенними есесівськими карателями! І не мрійте. Отакої!..

Сказавши таке, дівчина втомлено заплющила очі. Відчувалося, що ці декілька фраз далися їй нелегко. Відвідувач вислухав її, не перериваючи. Й лише переконавшись, що поранена сказала все, що хотіла, заговорив сам:

– Ваші слова, фройляйн, зайвий раз підтверджують, що ви перебуваєте під гіпнозом пропаганди комісарів-більшовиків. І перш за все, не враховуйте, що ваффен-СС – це далеко не те ж саме, що СС в загальноприйнятому сенсі. Ми ніякі не кати і не карателі, фройляйн. Ми такі ж фронтовики, як і вермахт. Зокрема, гренадерська дивізія, в якій я маю честь служити, зовсім нещодавно героїчно билася під Бродами.[8 - Бій під Бродами тривав 13–22 липня 1944 року, в ньому зійшлися 13-й корпус 4-ї танкової армії вермахту (до його складу входила, зокрема, 14-та гренадерська дивізія ваффен-СС «Галичина») і частини 1-го Українського фронту.] Так, ми билися з вашою більшовицькою армією – але билися з честю! Так, живими з цієї битви вийшли всього лише півтори тисячі чоловіків – зате це справжні герої! А ті, хто не вийшов... Як людині мистецтва, далекій від війни, фройляйн зовсім ні до чого знати всі подробиці[9 - Значні сили дивізії ваффен-СС «Галичина», що потрапили в оточення під Бродами, пішли з усім озброєнням в ліси та влилися до лав УПА. Щоб унеможливити подібні речі надалі, німецьке командування терміново вивело рештки дивізії з Польщі й надалі використовувало в інших місцях.] цієї жорстокої битви...

– Та я й не бажаю знати нічого такого! Забирайтеся звідси геть з усіма вашими есесівськими секретами. Мене не обдурити: ви нещадні карателі, у всіх у вас руки по лікоть в народній крові. Це ви тільки прикидаєтеся добрими й лагідними... Відійдіть, гер капітан. Нам немає про що говорити.

– Дуже цікаво ви міркуєте, фройляйн!

- Невже?

- Скажіть, якщо ми й на правду криваві м'ясники, якими змальовує нас більшовицька пропаганда, навіщо тоді німецькі солдати підібрали вас на полі бою? Навіщо німецькі лікарі лікують вас, чому витрачають на червону балерину дорогоцінні ліки, які могли б піти на зцілення доблесних німецьких вояків? Знов-таки, помістили вас в окрему палату... Навіщо все це?

- А це робиться тому, що ви розраховуєте мене на свій бік перетягнути - отак! Думаєте, я не розумію? Тільки Радянську Батьківщину я не зраджуватиму й на вашу нікчемну фашистську Німеччину не шпигуватиму. Можете не розраховувати.

- На жаль, фройляйн безумовно багато чого не розуміє! - Від надлишку емоцій гауптштурмфюрер навіть руками сплеснув.

- Повторюю, я навіть розуміти не бажаю. Забирайтеся геть...

Відвідувач витримав паузу, напружено розмірковуючи над чимось, і нарешті мовив з найрішучішим виглядом:

- Гаразд, хай буде так: назву вам номер моєї дивізії, хоча це і не заведено робити навіть під загрозою смерті.

- А навіщо мені знати цей номер?

- А для того, що це багато чого пояснює. Отже, я маю честь служити в Чотирнадцятій гренадерській дивізії ваффен-СС «Галичина». Вона ж - Перша галицька. Отже, дуже сподіваюся, що дізнавшись таке, фройляйн...

- Що-о-о?! То ти, виходить, один з вилупків-українців, які зрадили свій власний народ і продалися біснுவатому фюреру?!

Дівчину аж пересмикнуло від огиди.

- Е-е-е, фройляйн, легше! Вибирайте слова... Та й загалом...

І тут сталося щось неймовірне – гауптштурмфюрер абсолютно несподівано перейшов з німецької на найчистішу українську мову, що була дуже добре знайома пораненій:

– І взагалі, Олександро, ти навіть не уявляєш, до чого близькі ми насправді. Адже я ніхто інший, як твій рідний дядько!

– Що-о-о?!

– Оте саме. Звуть мене Порфирієм Силенком. Сподіваюся, ти бодай щось чула про мене від батьків, коли жила в Харкові?

На деякий час в лікарняній палаті встановилася дзвінка від напруги тиша. Гауптштурмфюрер радісно, відкрито й навіть ніжно посміхався дівчині, вона ж розглядала настільки дивного відвідувача з бридливою цікавістю, немовби мерзенну гадюку або ж слимака. Нарешті з тремтінням в голосі промовила:

– Подумати тільки, мій рідний дядько виявився фашистським карателем свого власного народу!.. Яка ганьба, просто неймовірне жахіття...

– То згадували про мене твої батьки чи ні?

– Мама... Так, вона пару разів говорила, що у мене є дядько Порфирій.

– Ага, от бачиш!.. Але ж ти, ясна річ, не запитувала маму, хто я і що зі мною сталося понад двадцять років тому?

– Ні, не запитувала.

– А чому?

– Та так, не знаю... Звикла. Ми всі давно вже навчилися не ставити зайвих запитань. Є людина – ото й добре! А зникла людина – отже, так і треба. І нема чого цікавитися, куди вона зникла, чи надовго й навіщо. Це може бути небезпечно для тебе самого.

– Отож, залякали вас більшовицькі комісари! – кивнув гауптштурмфюрер. – Всі ви там виструнчені ходите, як я подивлюся... Ну нічого, нічого, племіннице моя дорогесенька. Потрапивши в нашу дивізію, ти швидко зміниш свої погляди. Станеш тією, якій тобі й належить бути – справжньою волелюбною патріоткою-українкою.

– Та що ти верзеш таке, дядечку?! – За прискореним, з легким присвистом диханням і за пітницею, що виступила на лобі, було зрозуміло, що поранена входить в стан небезпечного збудження, про який попереджав головлікар. – Ні в яку вашу мерзенну каральну есесівську дивізію я вступати не збираюся...

– А куди тобі подітися, дорога моя племіннице?! Сама лише поміркуй гарненько: відмовишся співпрацювати з німецькою владою – тебе в якийсь тутешній концтабір запроторять, там і загинеш. Але навіть якщо якимсь дивом ваші червоні солдати увійдуть до Кракова, тебе це не врятує: СМЕРШ відправить тебе до сибірського концтабору, ото й уся різниця! В Сибіру до того ж клімат значно гірший, ніж тут, в центрі Європи.

– При чому тут СМЕРШ?! Я ж не винна, що потрапила в полон. Я була важко поранена, знепритомніла...

– А хто тобі повірить, дівчинко? Комісари з НКВС?!

– Мені повірять! До того ж, є кому підтвердити мої слова: я ж не сама була, там ціла агітбригада їздила.

– Сашунько, дуже тебе прошу: розплющ очі якнайширше і не будь наївною дурепкою! Твої колеги-артисти з агітбригади першими скажуть, що ти навмисно до німців подалася, маючи такого дядечка, як-от я.

– Ні!!!

– Так, племінничко, так! Адже твоїм колегам власна шкура дорожча від твоєї, тож на тебе вони наговорять що завгодно, лише б себе вигородити.

– Але ж я чиста перед моєю Радянською Батьківщиною...

Втім, ніякої впевненості в голосі дівчини не відчувалося. Цим і скористався гауптштурмфюрер, аби довершити справу:

– Сибір переповнений схожими на тебе дурниками, які сліпо повірили червоним комісарам і жорстоко поплатилися за довірливість. Тому, потрапивши до німців навіть проти волі, нічого іншого тобі не лишається, окрім як вступити до лав «Галичини». Ну, сама поміркуй: мені ж просто пощастило зовсім випадково дізнатися, що така собі балерина Олександра Тимченко потрапила до німецького тилового шпиталю з численними пораненнями. Звісно, я одразу ж зрозумів, що йдеться про мою любу племінницю з Харкова! Поза сумнівом, це знак долі. Ти одужаєш, станеш у нас санітаркою, почнеш інших поранених від смерті рятувати – як-от тебе врятували... Це ж так шляхетно – людей з того світу повертати!..

Однак дівчина вже не слухала відвідувача. Вирячившись у простір перед собою незрячими від жаху очима, вона вся трусилася від нервового напруження, а по щоках двома блискучими струмочками котилися сльози. Гауптштурмфюрер зрозумів, що на сьогодні спілкування з племінницею краще завершити, тому сказав:

– Ну, нічого, Сашунько, нічого страшного. І нема чого плакати, коли все складається настільки чудово! Я подбаю про те, щоб тебе як слід підлікували. Але вже не тут, а десь в Австрії, наприклад. А ти поки що подумай над моїми словами. Подумай добряче, гаразд?...

І вийшов в коридор, де на нього чекав головний лікар шпиталю.

Глава 2

Подвійний агент

Лікарня Святого Михаїла,

Торонто, 14 липня 1977 року

- А?! Де це я?...

Старий спробував підвестися, як раптом маленька і при цьому несподівано дужа жіноча ручка з легкістю втримала його за плече, а знайомий лагідний голос промовив:

- Лежіть, дядечку, благаю! Для вас такі спроби є шкідливими...

- Сашунько, це ти?

- Я, дядечку. Авжеж, я.

Порфирій Андрійович повернув голову на звук, придивився уважно до розпливчастого силуету... але все ж таки не впізнав жінку, яка говорила:

- Сашунько, це справді ти?

- Хіба ви не бачите, дядечку?!

- Уяви собі, не бачу.

Старий навпомацки зловив праву руку племінниці, обережно доторкнувся до неї та мовив жалісливо:

- Так-так, Сашунько, долоню твою впізнаю. Але ж я нічого не бачу... Що це таке зі мною? Перед очима немовби марево якесь.

- Ах, так! Лікар попереджав, що у вас можуть бути тимчасові відхилення, пов'язані із зором. Це наслідок ліків, що їх вам вкололи...

- Лікар... Який лікар - Фредеріксен, чи що?

– Ні, дядечку, інший лікар. Той, який з лікарні.

– То я, виходить...

– Ви, дядечку, в найкращому шпиталі Торонто – в лікарні Святого Михаїла. В окремій палаті. Все влаштовано найкращим чином.

– Так, зрозуміло... – старий зітхнув і негайно запитав заклопотаним тоном: – А день сьогодні який?

– Чотирнадцяте липня, четвер.

– Так... Отже, я не ів від учора?

– На жаль, саме так. Тим паче, вчора ми так і не пообідали разом.

– Отож бо я відчуваю, що зголоднів...

– Ох, дядечку, я ж запрошувала! Ви ж самі відмовилися.

– Отож і вчинив нерозумно, що відмовився. Треба було тебе послухатися, – Порфирій Андрійович слабо посміхнувся.

– Нічого, дядечку, ми це зараз виправимо.

Олександра піднялася зі стільця, приставленого впритул до ліжка, але була зупинена жестом старечої руки і переляканим запитанням:

– Ти куди?!

– Не бійтеся, дорогий дядечку, я не йду! Я тільки попрошу, щоб вам принесли поїсти. Вам сили потрібні, щоб одужувати. Багато сил...

– Не залишай мене, Сашунько! Я ж майже нічого не бачу.

– Кажу ж, не хвилюйтеся! І щодо їжі не переймайтеся: я годуватиму вас.

Олександра нарешті вивільнила свою праву долоню із старечих пальців і пішла до дверей в коридор. А Порфирій Андрійович сказав їй услід:

– Та не переймаюся я за їжу, ні! Ми з тобою, Сашунько, до такого народу належимо, який себе завжди нагодує. Завжди і скрізь. Навіть в таборі. От як зараз пам'ятаю, було це в Італії...

Табір інтернованих вояків 1-ї Української дивізії УНА,

Італія, кінець вересня 1945 року

На раптову появу на порозі їхнього барака американського сержанта ніхто не звернув особливої уваги. З'явився здоровань – ну то й що?! Союзники без особливого поспіху, методично працювали... ні, краще сказати: вояка за вояком просіювали всю українську дивізію. Допитували одного за одним, одного за одним. З раннього ранку до пізнього вечора. Всіх і кожного.

Себто не те щоб допитували... Швидше, розмовляли, причому доволі доброзичливо. Якщо через таку бесіду інтернований спізнювався на сніданок, на обід або на вечерю – негайно компенсували це невеличким сухим пайком. Палити під час бесід можна було скільки душа забажає. А якщо слідчий з боку союзників був в особливо добромум гуморі, то міг навіть налити підслідному з похідної фляжки один-два невеличкі келишки віскі! Про те, що поряд із загальним розслабленням, віскі допомагає розв'язатися затиснутому за зубами язика, думав далеко не кожен.

Але головне – ніякого мордобою, ніякого рукоприкладства взагалі!

Отже, з огляду на те, що якихось чотири або п'ять місяців тому союзники і Перша Українська дивізія УНА (колишня Чотирнадцята гренадерська дивізія ваффен-СС «Галичина») перебували по різні сторони лінії фронту, і крові з обох боків було пролито більш ніж достатньо, умови утримання інтернованих в таборі можна було з повним правом назвати курортними. А все завдяки тому, що жахи Другої світової війни скінчилися кілька тижнів тому – другого вересня. Якби не ця обставина, навряд чи союзники панькалися би з інтернованими українцями. Все

могло скластися зовсім, зовсім по-іншому...

Але добре, що сталося саме те, що сталося! І тепер єдиний (та й то надзвичайно слабкий) інтерес до чергової появи на порозі барака чергового сержанта зводився виключно до одного: в яку уніформу він одягнений – у американську чи в англійську? Від цього залежало, куди саме викличуть на допит чергового інтернованого вояка – до «янки» або ж до «томмі».[10 - «Томмі» – етнічне прізвисько солдатів-англійців.]

– Пор-рфі-рі-і Сіл-льєн-нко! – намагаючись не перекрутити чужорідне ім'я з не менш чужорідним прізвищем, мало не по складах старанно вимовив здоровань-американець.

– Я!

Він неквапливо підвівся з ліжка і вийшов на середину барака. Американський сержант мовчки мотнув головою, запрошуючи йти за ним. Дочекавшись, доки Силенко наблизиться до дверей, відійшов трохи вбік і пропустив інтернованого поперед себе. Після чого обидва попрямували до адміністративної будівлі, яку бійці дивізії в розмовах між собою охрестили «штабним будиночком».

Порфирій Андрійович сьогодні перебував у ліричному настрої, тому по дорозі в адміністрацію, променисто посміхаючись, продовжував розмірковувати над тим, як все ж таки ім поталанило: здатися союзникам, а не радянцям! Подумати страшно, що сталося би з ними, якби вони потрапили в лапи червоних комісарів... То було би пекло – бо, як мінімум, половину їхньої дивізії розстріляли би без суду і слідства! Розстріляли би просто так, для залякування. Решту би піддали жорстокій фільтрації в катівнях НКВС. Із неодмінними жахливими тортурами, які далеко не кожен здатен витерпіти з гідністю і самовладанням... Тому безкраї сніги далекого Сибіру з усіма тамтешніми «принадами» і виснажливою каторжною роботою здавалися б тим, хто залишився в живих, справжнім раєм.

Зате тут, у союзницькому таборі для інтернованих, все доволі культурно і пристойно. Клімат в цій частині Італії вищий від усіляких похвал. Можна сказати – європейський курорт. Умови утримання такі, що дай Боже здоров'я і благополуччя союзникам: сухі й чисті бараки, пральня, лазня. Харчування вельми пристойне, хоча лише дворазове: це вже Силенко міг оцінити з професійної точки зору – як дивізійний інтендант.

Більш того, адміністрація табору йшла назустріч деяким господарським ініціативам інтернованих вояків. До ініціатив цих, до речі, Силенко мав безпосередній стосунок. А почалося все з квіткових клумбочок під вікнами...

* * *

Голодні та втомлені, вони тільки-но прибули в цей табір. Сталося це навесні, небо було безхмарним, сонечко ще не припікало, але вже таки пригрівало. Якось вранці вони вийшли з бараку і побачили...

- Маки!.. Дивіться, дивіться, які маки!.. Немовби у нас вдома!..

Всі завмерли й дивилися на чудові червоні квіточки, як заворожені. Й тільки тоді кожен з вояків відчув, наскільки скучив за землею: адже переважна більшість інтернованих до війни жили або в селах, або на хуторах, або ж в невеличких містечках...

Не дивно, що весь день кожен згадував рідну домівку й неодмінно додавав при цьому щось на кшталт:

- А у нас мальви цвітуть. Які ж гарні мальви – ні в кого таких нема!

- Мальви пізніше розквітнуть, – заперечували йому авторитетно.

- Сам знаю, що пізніше! Але ж розквітнуть обов'язково...

- Спочатку посадити треба було, щоб розквітли, – втручався в розмову ще хтось. – А як не посадиш, то й розцвітуть у тебе будяки, о!..

- А у нас в містечку скрізь були клумби, а квітів на них стільки...

- І скільки ж?

- Та хоч греблю гати!!!

- Квітами – і раптом греблю?! Ото насмішив...

– А я більше чорнобривці полюблюю.

– А я барвіночок...

Звісно, квіти на території табору росли – ті ж таки маки... Щоправда, більшість із них разом з іншою рослинністю (особливо з деревами, що значно погіршували огляд території) нещадно винищували. Проте місцями квіти все ж таки встигали розростися.

І одного разу хтось із інтернованих бійців викопав та дбайливо попересаджував ці непоказні рослини на рукотворні клумбочки попід самісінькими вікнами бараків. Коли ці клумбочки побачило табірне начальство, стався великий скандал. Насамкінець так звані клумби було наказано прибрати, а землю біля бараків розрівняти, щоб навіть спомину ніякого про різнобарвну красу не лишилося!

Споглядаючи голу чорну землю замість ошатних клумбочок, люди зажурилися й занудьгували. Коли терпець у Порфирія Андрійовича нарешті урвався, він відправився до табірної адміністрації. Його вислухали, але заборону все одно не скасували.

Між тим настав травень, тоді почалися перебої з постачанням продовольства. Та й раціон спочатку погіршився, а потім більшу частину продуктів стали видавати мізерним сухим пайком. І знову Силенко відвідав табірну адміністрацію, але вже з іншою пропозицією: а чом би не розбити на території табору грядки з городиною?! І чом би представникам командування союзників не допомогти інтернованим українцям в такій, здавалось би, простенькій справі?!

– Для цього потрібні лише насіння або розсада і бажання людей. Ми прагнемо жити нормально – отже, бажання у нас є. Не вистачає насіння або розсади. Тому ми і просимо допомогти дістати все це. Зате вигода очевидна – насамперед, для союзного командування. Адже городи серйозно допоможуть вам забезпечувати інтернованих якісними продуктами харчування. Ви навіть зможете заощадити на цій статті витрат.

Насправді ж Силенко дбав ще і про моральний стан своїх товаришів. Робити інтернованим було абсолютно нічого, а як відомо, нероби морально деградують.

Рано чи пізно – проте неминуче... От нехай і працюють на городах! Цим можна займатися щодня, тоді бодай якийсь сенс з'явиться в нудному табірному житті українських вояків...

Американці з англійцями, які й без того перебували в легкому ступорі від квіткових клумбочок під вікнами бараків, були відверто здивовані новим проханням енергійного українця. Спочатку намагалися заперечити: мовляв, залучення інтернованих бійців до підневільної рабської праці є протизаконним з точки зору міжнародного права. Силенко енергійно (і навіть дещо гарячкувато) заперечував: що ж це за рабська підневільна праця, коли люди самі хочуть на городах поратися?! Вони ж готові голіруч землю рити!..

Доки Порфирій Андрійович намагався переконати адміністрацію, бійці дивізії завзято й самовіддано наводили в бараках таку красу, немовби це був їхній рідний дім, а не тимчасовий притулок в чужій країні. Якби їм вдалося дістати фарбу – не виключено, що від непоказних бараків взагалі неможливо було б відірвати очей! Але навіть залишившись у нефарбованому стані, бараки засяяли, як на картинках з глянсових журналів. Дізнавшись про таке, табірне начальство взяло два дні на роздуми. А коли цей термін сплив, адміністрація раптом погодилася на пропозиції Силенка.

Отже, тепер прекрасні свіжі овочі з табірних городів потрапляли просто на стіл не тільки інтернованим бійцям, але також адміністрації. З економічної точки зору затія себе виправдала повністю. Отже, Порфирій Андрійович збирався поставити питання щодо розширення підсобного господарства: наприклад, власний пташник їм би аж ніяк не завадив... Ясна річ, не птахоферма, ні! Але бодай невеличкий курничок цілком можна було завести.

* * *

Власне кажучи, ще одна причина сьогоденшнього спокійного, ба навіть ліричного настрою Силенка лежала на поверхні: в «штабний будиночок» його могли викликати зовсім не на допит, а на співбесіду щодо подальшого розширення підсобного господарства. Навіщо ж переживати заздалегідь?! Все буде добре, просто чудово. Головне, що їхня дивізія здалася союзникам, а не більшовицькій орді. Якби не настільки вдала обставина – ох, і скуштували б вони горя... А тепер все буде гаразд. Має бути гаразд! Чогось особливо жахливого статися вже не може. Шкода тільки, що його син Микола не дожив до сьогодні. Втім, як і багато-

багато інших славетних хлопців, справжніх українських патріотів... О-о-ох!..

- No, come here, please![11 - Ні, йдіть сюди, будь ласка! (англ.)]

Силенко обернувся до сержанта-конвоїра, який з ввічливою посмішкою вказував зовсім на інші двері «штабного будиночка». Якби Порфирія Андрійовича викликали до табірної адміністрації з приводу організації курника, американець повів би його в господарську частину, але тепер... Отже, викликають його все ж таки на допит. Ну що ж, хай так! Все одно це повинно було статися рано чи пізно.

Отже, станеться сьогодні. Гарзд.

Вони пройшли в не надто довгий коридор і за знаком конвоїра зупинилися біля третіх дверей, в які сержант негайно постукав. З кімнати долинув гучний різкий окрик, двері відчинилися. Конвоїр мотнув головою, немов баский кінь, і різко мовив:

- Go![12 - Йдіть! (англ.)]

Силенко подумав, що при першій-ліпшій нагоді треба буде впритул зайнятися вивченням англійської мови. Поки що без перекладача він розумів сенс найпростіших фраз, до того ж супроводжуваних однозначними жестами – «туди не можна», «йди сюди», «стоп!» та інших подібних. Натомість провести перемовини з табірним начальством щодо городів без допомоги перекладача не вдавалося жодним чином! Отже, сьогодні знов відбудеться бесіда через перекладача... Але одна річ – табірні городи чи невеличкий курничок, і зовсім інша – його особистий допит як інтернованого вояка. Тут справа значно серйозніша – вирішуватиметься його доля... А хто ж зможе поручитися, наскільки точно будуть перекладені його відповіді?

Втім, все ще залишалась надія, що допити інтернованих доручили американцям, які володіють бодай німецькою мовою. З такими можна було б спілкуватися безпосередньо.

- Кароші ден, містер Сільенко. Ідті сюди, садітися тут.

Кімната була обставлена лише найнеобхіднішими меблями. Насамперед в очі кидався величезний письмовий стіл, що стояв просто біля великого незаштореного вікна, звідки линули потоки денного сонячного світла. З одного боку столу спиною до вікна сиділи трое людей. До Силенка звертався той з них, який розташувався по центру, судячи з усього – найголовніший:

– Я можу говорити німецькі мало, та наша справа ось є серйозна. Ось є! Того я говорю англійські. Та мені буде допомагати...

Промовець ввічливо кивнув тому, хто сидів від нього праворуч. Цей чоловік підтвердив чистісінькою українською мовою:

– Абсолютно вірно, містере Силенко. Сьогодні я перекладатиму запитання майора і ваші відповіді на них. Ви не перший, кого викликали сюди на бесіду, тому поспішаю заспокоїти вас, як і решту ваших співвітчизників: точність перекладу в обидва боки я гарантую. До того ж, всі наші слова ретельно протоколюються. Як і решту документів, протокол найзручніше вести англійською. Тому я все перекладатиму дослівно, прошу не перейматися.

Тепер начальник кивнув ліворуч. Третій чоловік, досі нерухомий, негайно заметушився, заправив папір в друкарську машинку, що стояла перед ним, і знову завмер, немовби бігун, який приготувався до старту.

– Take a seat![13 - Сідайте! (англ.)] – не дуже люб'язно пробурмотів начальник, і перекладач поспішив пояснити:

– Майор вже запрошував вас присісти, але ви чомусь і досі стоїте. Короткою наша бесіда не буде, тому сідайте, містере Силенко.

– Перепрошую, мене засліпило сонце, тому я не побачив, куди тут можна сідати.

За кілька хвилин перебування у кімнаті очі трохи звикли до яскравого світла, що било з вікна. Отже, тепер Силенко розгледів вже не тільки стілець для викликаних на допит, але також жовту майорську «квітку» на погонах американця, який сидів по центру, і жовтий лейтенантський прямокутник на погонах перекладача.[14 - Це означає, що перекладач мав звання другого (молодшого) лейтенанта.]

- The sun is shining brightly now, so he did not notice the chair,[15 - Зараз сонце світить яскраво, тому він не помітив стільця (англ.)] - старанно пояснив перекладач майорові. Той похмуро кивнув, декілька разів кахикнув і почав монотонним голосом задавати стандартні запитання, присутні в будь-якій анкеті: прізвище?... ім'я?... друге ім'я?... рік народження?... країна народження?... населений пункт, в якому народився?... І все таке інше в тому ж дусі. Жваво цвіркотала друкарська машинка сержанта.

Здавалося, якщо допит піде в тому ж дусі, ніяких підстав для побоювання і справді немає. Однак Силенко розумів, що розслаблятися не варто. А раптом американський майор навмисно присипляє його пильність?!

- З якою метою ви вступили до лав такої злочинної організації, як-от СС?

Ага, ось і він - той самий підступ!!!

- Прошу перекласти вашому начальнику наступне: я очікував, що американці, які пишаються побудованою в їхній країні демократією, не ризикнуть виходити за правове поле. Тому мене, перш за все, дивує, чому пан майор називає СС злочинною організацією, якщо питання про її характер поки що не піднімалося союзним командуванням перед жодною судовою інстанцією? Для початку влаштуйте і проведіть по всім правилам суд - там і там, в законному порядку має бути вирішено, яка організація є злочинною, а яка не є. Тільки так і не інакше!

Перекладач зробив крихітну паузу, немовби обмірковуючи зауваження допитуваного, потім затараторив щось англійською, стримано жестикулюючи. Машкара похмурої байдужості поступово сповзала з обличчя майора, тоді він заговорив роздратовано, а молодший лейтенант переклав:

- По-перше, немає підстав сумніватися, що такий суд відбудеться найближчим часом.[16 - Нюрнберзький процес тривав з 20 листопада 1945 року по 1 жовтня 1946 року.] По-друге, також не підлягає сумніву, що суд безумовно визнає СС злочинною організацією. По-третє, запитання тут ставимо ми, натомість ваш обов'язок, капітане, на них відповідати. Тому будьте вже так ласкаві - не викручуйтесь, а просто і чесно скажіть: чи перебувала ваша дивізія в лавах військ СС?

Відзначивши про себе, що перекладач принаймні цього разу утримався від того, щоб назвати СС «злочинною», Силенко пояснив, кивнувши при цьому сержантові, який старанно клацав на друкарській машинці:

– Попрошу зазначити в протоколі сьогоднішнього допиту, що я вступив не в абстрактні СС, які ще в недалекому минулому були своєрідною «армією» НСДАП. Ні, я вступив до лав конкретної дивізії ваффен-СС «Галичина», яка згодом трансформувалася в Першу Українську дивізію УНА. В жоден інший підрозділ ваффен-СС, а тим паче СС я би вступати не став. Отже, я обирав конкретний бойовий підрозділ ваффен-СС, що має для мене суттєве, ба навіть вирішальне значення.

– Гаразд. А в чому, власне, полягали ваші службові обов'язки? – запитав перекладач незворушно.

– Ну, як би це простіше сказати... Людей годувати і вдягати.

– Вибачте, як ви сказали?...

– Подбати, щоб вояки дивізії були завжди ситі й добре вдягнені, – Силенко посміхнувся. – Хоч в СС, хоч у ваффен-СС, хоч будь-де, але люди мусять харчуватися. Отож я і зайнявся постачанням нашої дивізії продовольством, взуттям, одягом і всім, що зазвичай необхідно людині.

– Well,[17 - Добре (англ.)] – мовив англієць, після чого простягнув руку до портсигара, що лежав перед ним, видобув звідти сигарету, трохи покрутив її перед очима, недбало сунув в куточок рота і поліз в кишеню френча.

«А мені ж сигаретку не запропонував! Хоча міг би... Принаймні саме такі речі про цих американців і розповідали», – з гіркотою подумав Силенко і одразу ж почав гадати, що означає подібна поведінка майора.

– О'кей, містер Силенко! Майор готовий допустити, що до лав СС ви вступили тільки для того, щоб годувати людей – хоча при цьому мали б розуміти, в чому полягає різниця між постачанням поліцейського підрозділу, який здійснює каральні експедиції проти мирного населення, і постачанням продуктів... скажімо... загону бойскаутів.

- Перепрошую, містер лейтенант... е-е-е... не знаю, як вас звати...

Порфирій Андрійович запитально дивився на перекладача, який спокійно мовив:

- Називайте мене просто лейтенантом, без містера.

- Отже, лейтенанте, перепрошую, проте жодними каральними акціями проти беззбройного мирного населення ні я, ані моя гренадерська дивізія «Галичина» ніколи не займалися. Якщо ви і ваш майор, а також союзне командування разом з вами не в курсі, то змушений пояснити: наша дивізія – це справжнісінький армійський підрозділ, що брав участь в найрізноманітніших, проте суто бойових операціях. Почати хоч би з бою під Бродами минулого літа: наші вояки протистояли бійцям Першого Українського фронту більшовиків, які прагнули підпорядкувати Польщу впливу Рад. Ми боролися проти більшовиків! Проти тих, хто намагався поневолити мій народ. Треба також підкреслити, що наша дивізія понесла в тому бою просто колосальні втрати, тому згодом була відправлена на переформування... – вкрай емоційно відповів Порфирій Андрійович.

- So you fought against communism?[18 - Таким чином, ви боролися проти комунізму? (англ.)] – повільно запитав майор, не виймаючи сигарети з рота. Перекладач поспішив розтлумачити:

- Отже, містере Силенко, ви стверджуєте, що вашим основним мотивом вступу в війська СС була боротьба проти комунізму?

- Не тільки моя особисто, але так само і всіх моїх товаришів по службі, – уточнив Порфирій Андрійович. – Так, ми не хотіли, щоб в Польщі взяли гору тамтешні комуністи з Армією Людовою, що абсолютно підкоряється їхній волі... Хоча в підсумку все ж таки перемогли саме комуністи.

- But in Yugoslavia?...[19 - А в Югославії?... (англ.)] – з флегматичним виглядом запитав майор. Силенко зрозумів його і без перекладача, тому поспішив пояснити:

- В Югославії наша дивізія також боролася з так званими комуністичними партизанами маршала Тіто. До речі, як вам оця дивина: партизан очолює маршал! Та що ж це таке?! Де, в якій країні, в яку епоху відбувалося щось подібне?! І що ж то за партизани такі, якщо їх веде в бій маршал?... Поясніть

мені, будь ласка...

- Well, - майор флегматично зітхнув, пихнув сизим сигаретним димком і щось не дуже виразно забурмотів.

- Містере Силенко, майор змушений нагадати вам, що у нас тут допит. Запитуємо ми, а відповідаєте ви. Будь ласка, по можливості дотримуйтеся цього порядку, а також стримуйте себе і не переривайте, будь ласка, нас. Прошу, не утруднюйте ведення протоколу!..

- Я спробую, - пообіцяв інтернований.

- Well. But in Slovakia?...[20 - Гаразд. А в Словаччині?... (англ.)]

Порфирій Андрійович спробував відповісти на нове запитання якомога тихіше і стриманіше, хоча обраний американцями стиль допиту вже відверто дратував його.

- Минулої осені в Словаччині ми захищали місцеве - словацьке населення від жорстокого червоного терору комуністичних партизанів, як і в січні цього року в Югославії.

- Себто, на вашу думку виходить, що джерелом терору були словацькі та югославські партизани-комуністи, а ніяк не ваша дивізія ваффен-СС? - поспішив уточнити перекладач.

- Зрозуміло.

- But in Austria?...[21 - А в Австрії? (англ.)]

- В Австрії ми вели бої в районі Гляйхенберзького замку, це також бойові дії, а ніякі не каральні. Справжня війна, одне слово.

- Well, - майор енергійно вдавив недопалок в попільницю і знов заговорив довго та невиразно.

– За участь у згаданих боях в Австрії декілька ваших товаришів по службі були нагороджені німецькими Залізними хрестами першого класу. Водночас ви, містере Силенко, маєте цілих два Залізні хрести...

– Вибачте, лейтенанте, змушений знов перервати вас, хоча це і не дуже чемно. Просто не хочеться, аби в протокол мого допиту вкралася мимовільна помилка... Адже я нагороджений всього лише одним Залізним хрестом, та й то другого класу. Інша ж нагорода, вручена мені свого часу – це Хрест Військових заслуг. Причому підкреслюю: також другого класу.

– А за які такі військові заслуги дивізійний інтендант отримав подібну нагороду?

– За героїчне і, що найголовніше – безперервне постачання наших бійців усім необхідним. У важких фронтових умовах.

– Невже і таке буває?

– І навіть таке буває, лейтенанте. Перекладіть це майору, прошу.

На деякий час в кімнаті запанувала мовчанка. Навіть друкарська машинка перестала скрекотати, а сержант, який вів протокол, знов завмер у вичікувальній позі.

«Невже все скінчилося? Або майор навмисно затягує паузу перед черговим каверзним запитанням, – подумав Силенко. – Ах, до чого ж добре було б, якби допит і справді закінчився на цьому!..»

Але...

Тільки-но полегшення почало зміцнюватись, як майор вибухнув неймовірно довгою промовою, яку виголосив у явно неприязному тоні. Лейтенант уважно вислухав його, потім заходився перекладати:

– Містере Силенко, достатньо ймовірно, що не тільки ваші товариші, які вже побували у нас на допиті, але й ви самі вважаєте нас, представників союзного командування, закінченими дурниками. Будь ласка, не намагайтеся перебивати, але вислухайте нас уважно.

Так, ми розуміємо, що війна – це війна. Хтось нападає, хтось захищається. Ваші товариші по службі – українці, між іншим, зі зброєю в руках воювали на боці німецьких нацистів проти українських комуністів. Всі ваші свідчення на нинішньому допиті зводяться до того, що, борючись із комунізмом у лавах військ СС, ваша дивізія «Галичина» не брала участі в жодній каральній акції проти мирного населення. А два бойових Залізних хрести ви отримали, очевидно, знову ж таки за героїчне вирощування капусти, редису й огірків у фронтових умовах. Будь ласка, не вважайте нас настільки наївними, щоб повірити в подібну нісенітницю!

Силенко не витримав і спробував сказати щось на своє виправдання, проте лейтенант зробив застережливий жест і продовжив:

– Я ж просив не переривати мене... Отже, вам дається останній шанс розповісти всю правду про ваші так звані «подвиги» в лавах злочинної нацистської організації СС. В іншому разі ми будемо змушені згадати про ваше більш віддалене минуле... Що відповісте на це, містере Силенко?

Він і справді хотів уже відповісти, проте в останній момент прикусив язика. «Ми будемо змушені згадати про ваше більш віддалене минуле», – цікаво, що означає ця фраза (з явним відтінком прихованої загрози) в устах представника союзного командування?! Наскільки віддаленим від сьогодення є те саме минуле, яке потрапило в сферу інтересів американської розвідки?! І що такого вони в цьому минулому відкопали...

– Бачу, ви здивовані, – вдоволено констатував лейтенант, коли мовчання зробилося нестерпним.

– Якщо бути відвертим, то це правда, – підтвердив Силенко.

– Ну, що ж відповісте на це?...

– Гадаєте, що коли ми служили в дивізії «Галичина», то всі до останнього є жорстокими підлими вбивцями? Що нам не знайомі жалість і співчуття? І ми не хочемо жити по-людськи, оскільки єдине наше бажання – катувати, вбивати і грабувати?... Такої ви про нас думки?! Гадаєте, що більшість з інтернованих є вродженими солдатами? То можу вас запевнити, що це не так. Більшість із них – це селяни. Перш ніж взяти в руки гвинтівку, вони чудово орудували лопатою. Так

що не варто сміятися з того, що, опинившись в полоні, люди захотіли попрацювати на землі. Не потрібно сприймати цілком нормальне, людське бажання бійців нашої дивізії вирощувати капусту, огірки й помідори, як спробу обдурити вас. Це не так...

– Себто?...

– Себто, ми розбили клумби під вікнами бараків і зайнялися городами зовсім не для того, щоб позамилувати союзному командуванню очі. Ми просто хочемо жити так, як звикли, невже не зрозуміло?

Лейтенант кивнув, обернувся до майора і заговорив англійською, докладно переповідаючи зміст відповіді Порфирія Андрійовича на поставлені запитання. Майор зосереджено кивав, сержант знову взявся за ведення протоколу.

А Силенко між тим обмірковував натяки щодо свого минулого. Він навмисно відволік увагу американців, аби отримати цю паузу. І врешті-решт, дійшов висновку, що в його минулому союзників могли зацікавити хіба що певні епізоди боротьби за утвердження самостійної Української держави або УНР. Але ж відтоді минуло вже чверть століття, в які вписалася Друга світова війна! Навіщо ж згадувати настільки давні справи...

– Містере Силенко!

– Так?

– Давайте не будемо заглиблюватися в сторонні питання, а нарешті почнемо розмову по суті...

– Згоден, не варто заглиблюватися в пустопорожні питання. Просто ваш же майор їх підняв. Не я, зауважте, а ваш майор.

– Добре, добре, забули про це. Адже є проблема, набагато більш суттєва особисто для вас: то як, згадувати нам про ваше більш віддалене минуле чи ні? Чи ви самі розповісте нам все, що нас цікавить?

«Овва, як же ці американці загострюють допит!.. Можливо, я помиляюся, але дуже схоже, що мене зараз спробують схилити до таємного співробітництва», – подумав Силенко. Але вголос мовив наступне:

– Перепрошую, лейтенанте, але я всіляко намагаюся зрозуміти ваші натяки, та все одно не розумію. Кажіть вже прямо, як воно є... Себто, перекладайте те, про що там бажає дізнатися ваш майор.

Американці ще трохи порадилися, сержант надрукував щось в протоколі, тоді перекладач запитав:

– Що ви можете розповісти про ваше життя в передвоєнній Польщі?

– А що там розповідати... – Силенко знизав плечима. – Волею долі опинившись у цій країні, закінчив Аграрно-лісовий інститут в Дублянах, після цього пішов працювати лісничим. Начебто все.

– А в особистому плані?

– Одружився. У нас народився син Микола. Життя як життя, – він знову пересмикнув плечима.

– І нічого прикметного?...

– Зовсім нічого! Та й життя те вже димом пішло: Польщу встигли завоювати, розділити і знов переділити, дружина померла, син загинув.

– Як загинув ваш син?

– Як і багато інших – на війні. Ми разом пішли служити в українську дивізію. От тільки я став інтендантом, щоб годувати, одягати і взувати людей, тоді як мій Микола... а-а-а...

Силенко проковтнув клубок, що підкотив до горла, примружив очі та прохрипів через силу:

– Перепрошую, мені трохи зле...

– Чому?

– Бо він там загинув. Там, під Бродами, маю на увазі. Вибачте, мені завжди важко про це говорити, і я не розумію, чому мое особисте горе настільки вас цікавить. Тому... давайте краще облишимо цю тему. Мені зле, так і поясніть своєму майорові.

Лейтенант кивнув і почав щось переказувати іншим. Цвіркнула друкарська машинка.

– Only one question,[22 - Тільки одне запитання (англ.)] – майор щось сказав (при цьому прозвучав зрозумілий географічний термін «Brody»), і лейтенант переклав:

– Наскільки нам відомо, ваш син загинув не під Бродами. Смерть наздогнала його набагато пізніше. Після того бою, і справді важкого для дивізії «Галичина», ваш син разом з іншими бійцями оточеного підрозділу влився до лав антикомуністичного партизанського руху. Наскільки нам відомо, тоді стався такий масовий перехід бійців дивізії «Галичина» в партизани, що німці поспішили видалити рештки розгромленого військового підрозділу з Польщі, звідки можна було швидко дістатися до Західної України. Чому ви не розповіли про все це, містере Силенко?

– Не вважав за потрібне говорити, отож і не сказав. Мій син загинув. Як на мене, питання вичерпано, бо все зрозуміло.

– Що саме?

– Ви цікавилися, що змусило мене піти на співпрацю з такою організацією, як ваффен-СС. Все дуже просто й очевидно! Якщо ти голий і босий, де взяти кошти, щоб озброїти армію? Найпростіший шлях пройти бойовий вишкіл, отримати годящу зброю, амуніцію і взагалі все необхідне для ведення війни – це вступити до армійських лав, а вже звідти перейти до Української повстанської армії.

Лейтенант кивнув.

– Ви були дивізійним інтендантом, отже, особисто сприяли...

– Абсолютно вірно. Я робив все від мене залежне, щоб УПА поповнювалася не тільки добре вишколеними бійцями, але також отримувала всі матеріальні ресурси, необхідні для ведення війни проти більшовицького режиму, – парирував Порфирій Андрійович.

– Як ви гадаєте, містере Силенко, чи здогадувалося про таке ваше самоуправство вище керівництво СС, а можливо, і Третього рейху також?

– Все це стало очевидним лише після масової втечі бійців нашої дивізії у ліси з-під Бродів. Саме тому наш підрозділ переформували, а опісля загалом прибрали подалі від Польщі й України.

– Але ж ви, по суті, вчинили посадовий злочин! Дезертирство у военний час, крадіжка військового майна... Однак керівництво СС чомусь нікого не покарало, – в голосі лейтенанта відчувалося здивування.

– На той час вище керівництво не тільки СС, але і Третього рейху також нарешті усвідомило свою грандіозну помилку, допущену трьома роками раніше: якби влітку сорок першого року самостійна Україна все ж таки утворилася, то з цим союзником Німеччина завдала би більшовицькій Росії нищівної поразки. На жаль, цього так і не сталося. Отже, щоб бодай якось залагодити настільки непростимий промах, керівництво Третього рейху заплющило очі на наш внесок у справу зміцнення УПА.

Американці знову почали радитися. Силенко ж намагався зрозуміти, чому їх так цікавить дана тема. Або справа зовсім в іншому?...

– Містере Силенко! Те, що ви повідомили нам про зв'язки з антикомуністичним партизанським рухом на території України, надзвичайно цікаво. Дякуємо вам, ці відомості внесені до протоколу. А що ви можете розповісти про вашу співпрацю з польською розвідкою?

От!!! От воно що, подумав Порфирій Андрійович. От у чому криється справжня причина сьогоденного допиту... себто, по суті, спектаклю. Американці якимось чином пронюхали про його зв'язки з польськими спецслужбами і тепер вирішили зіграти на цьому. Адже коли офіцер ваффен-СС, який має українське походження, зраджує німецькій присязі заради України – це одна річ. І зовсім інша річ, коли лісничий українського походження співпрацює зі спецслужбами

Польщі – країни, де становище його співвітчизників було далеко не найкращим. Але звідки американці про це дізналися?! Звідки?...

– Отже, містере Силенко, ми чекаємо на вашу відповідь.

Після цього нагадування Порфирій Андрійович не став і далі затягувати час, а відповів швидко, не замислюючись:

– Все надзвичайно просто: я співпрацював з польськими спецслужбами з тією ж метою, що і з ваффен-СС.

– Себто?...

– Себто, в лісах дуже зручно створювати приховані від сторонніх очей таємні бази зі зброєю, військовою амуніцією та продовольством. Мені запропонували – отож я й погодився.

– Хто запропонував – польські спецслужби?

– Так, звісно.

– Але ж ви пішли на співпрацю...

– Так, пішов. Для України це було вигідно – отож я й пішов. У даному випадку я розглядав Другу Річ Посполиту в якості окупанта,[23 - У міжвоєнний період Польща взяла активну участь в розчленуванні Чехословаччини, окупувавши восени 1938 року Тешинську Силезію (Заользя). Напередодні – навесні 1938 року Польща висунула ультиматум про кордони Литві. А наприкінці 1938 року спільно з угорськими спецслужбами поляки розгорнули терористичну діяльність в Закарпатській Україні, намагаючись не допустити створення т. зв. «українського П'ємонту».] нічим не кращого ні від більшовицького СРСР, ані від німецького Третього рейху. Проконтролювати, хто саме користується таємними «лісовими» складами, дуже важко. Практично неможливо. А брати-українці в Закарпатті дуже-дуже потребували зброї, причому в великій кількості.

– Отже, містере Силенко, ви визнаєте, що, погодившись працювати в інтересах передвоєнної Польщі, насправді посприяли...

– Так, я всіляко сприяв тому, щоби частина зброї та амуніції з підвідомчих мені таємних складів переправлялася в Закарпаття, де на ці речі дуже чекали тамтешні брати-українці. От заради їхнього озброєння я й пішов на співпрацю з польськими спецслужбами.

Після такої заяви американці радилися особливо довго. Судячи з усього, вони навіть дещо виправили в протоколі допиту: сержант вийняв з друкарської машинки і переробив наново останній аркуш, оригінал же розірвав і сховав обривки до спеціальної течки.

Силенко ж дивився на цю зосереджену метушню і намагався уявити їхнє розчарування. Справді, спочатку майор і лейтенант спробували приспати пильність інтернованого гауптштурмфюрера, потім намагалися остаточно вибити його з колії, змусивши згадати про загиблого сина. Нарешті розраховували приперти до стіни, порушивши делікатну тему співпраці з польськими спецслужбами. Але гауптштурмфюрер не піддався – викрутився!.. І як же тепер діятимуть американці?!

– Отже, містере Силенко, ви тільки-но навели нам безліч доказів своєї відданості українській справі, – мовив перекладач.

– Сподіваюся, у вашого майора більше немає до мене запитань?

Порфирій Андрійович трохи нахилився вперед, приготувавшись підвестися й піти, однак лейтенант зупинив його:

– Не поспішайте, містере Силенко. Запитань до вас і справді більше не лишилося, зате є вельми неприємне повідомлення. Для вас неприємне, себто.

– Яке ще повідомлення?! – Порфирій Андрійович знову напружився.

– Найближчим часом ми будемо змушені передати вас в руки представників радянського військового командування.

– Що-о-о?! – від несподіванки Порфирій Андрійович навіть підскочив.

– Ми зобов'язані це зробити...

– Але чому?!

– Мусимо передати вас радянським комісарам, як того, хто народився на території Росії... Ви ж самі підтвердили, що з'явилися на світ в Черкасах – місті, що на той момент знаходилося в межах Київської губернії Російської імперії. Це територія сучасної комуністичної Росії, містере Силенко.

– Ну то й що?!

– А те, що радянське керівництво найвищого рівня вимагає, аби всі військовополонені й інтерновані особи, що є в розпорядженні союзного командування і народжені на території колишньої Російської імперії або комуністичної Росії, були негайно видані радянським комісарам для подальшого повернення на батьківщину. Тим паче, повинні бути видані всі ті, хто співпрацював з політичними режимами, ворожими комунізму. Ви ж співпрацювали як з німецькими нацистами, так і з польськими авторитаристами. Вас же ще за часів Пилсудського[24 - Пилсудський Юзеф Клеменс (1867–1935 роки) – польський військовий і державний діяч, якого називають творцем II Речі Посполитої.] завербували, хіба ж не так, містере Силенко?

– Це кінець!.. – пробурмотів Порфирій Андрійович тихим тремтячим голосом. – Мене ж просто вб'ють!.. Розстріляють без суду...

– Ми все розуміємо, однак вдіяти нічого не можемо. Зрозумійте і ви нас, містере Силенко: радянські комісари жадають вашої крові. Якщо їхню спрагу не задовольнити, то з такими зусиллями й жертвами завойований мир не буде стійким. Народи ж втомилися від війни, половина Європи лежить в руїнах... Тому хоч як це неприємно, проте союзне командування найближчим часом передасть всіх військовополонених, а також інтернованих осіб згаданих категорій радянським комісарам. Така ціна миру в Європі, що поробиш...

– А втім... робіть що хочете, лейтенанте! – Силенко зміряв перекладача презирливим поглядом. – Ви занадто добре володієте українською мовою, як для американця. Напевно, ваш рід...

– Маєте рацію, містере Силенко, мое походження безпосередньо пов'язане з Україною. Однак я є громадянином Сполучених Штатів. Я не воював в лавах ваффен-СС і не співпрацював з польською розвідкою.

- Послухайте, лейтенанте! Вислухайте мене, як земляк земляка... Якщо мені доведеться повернутися туди... Тоді наша сьогоднішня розмова закінчена, й я повертаюся в свій барак до хлопців. Мені необхідно попрощатися з усіма і дати тим, хто уникне моєї долі, певні настанови. Я вже пожив достатньо і зробив багато, ім мій досвід згодиться. Також маю до них певні прохання... Отже, вибачайте, але відпустіть мене, бо перед відправкою на вірну смерть мені необхідно дещо владнати.

- Що ж, ідіть.

Силенко підвівся, і тут лейтенант весело вигукнув:

- До речі, про вашу племінницю з Харкова – Олександру Тимченко, яка зараз перебуває в Австрії після тривалого лікування... Майте на увазі, що її ми також передамо радянським комісарам!

Немовби блискавка прошила все тіло Порфирія Андрійовича і миттєво випалила душу зсередини. Він застиг на місці, скарлючившись від нестерпного душевного болю, і тихо простогнав:

- Як мені врятувати Сашуньку?...

Лейтенант перекинувся кількома англійськими фразами з майором, потім важко зітхнув:

- Ех, містере Силенко, міцний же ви горішок!.. Ми розраховували, що ви швидко зламаєтеся, що впадете нам до ніг і благатимете нас про те, щоб ми вас не висилали до СРСР.

- Не дочекаєтесь такого, – крізь зціплені зуби просичав він.

- Ну, чому ж... Багато хто з ваших вчинив саме так, повірте.

- Не вірю!

– Що ж, не вірите, то й не треба... Я про інше. Ви спочатку виявили неочікувану стійкість, аж раптом просто взяли та й здалися! І ще ця ваша заява: робіть що хочете... А як же Олександра?! Це ж ви зіштовхнули дівчину з її шляху.

– Навпаки, я врятував її...

– Ну, як це – врятували?... Ви її вбили, містере Силенко, давайте будемо чесними й відвертими! Ми знаємо, що вона є балериною, що потрапила під артобстріл, перебуваючи на південному сході Польщі у складі фронтової концертної бригади, а потім її, поранену, підібрали німці. Ви піддурили горопашну дівчину, спочатку налякавши її перспективою потрапляння до нацистського концтабору, а на додачу повідомивши, що всі її родичі в рідному Харкові загинули під час окупації.

– Як?! Ви навіть про це знаєте?!

– Ми все знаємо, містере Силенко. І навіть те, що її рідні в Харкові живі та здорові, теж знаємо. Але повернімося до вашої племінниці: потім ви домоглися, щоб після краківського військового шпиталю її відправили на лікування до Австрії...

– У Сашуньки з легені витягли два осколки! Тому я й домігся її відправки на лікування до Австрії з подальшим проходженням відновлювального курсу в одному з альпійських санаторіїв. Для балерини дуже важливо відновити дихання, дуже!.. Якби я тоді не втрутився, вона лишилась би у Кракові, а після звільнення міста більшовиками потрапила б до сибірських таборів. Що сталося би з нею – невідомо. Тож скажіть, заради Бога, де тепер Сашунька?! Що з нею станеться?! І чи можу я для зробити щось для неї?

Американці знов порадилися, після чого лейтенант мовив:

– Міс Тимченко дотепер перебуває на альпійському курорті. Ми неодмінно подбаємо про неї. Але лише в тому разі, якщо ви, містере Силенко, відпрацюєте нам і за себе, і за вашу племінницю.

– Що треба робити? – очі Порфирія Андрійовича заблищали. – Я готовий на все, тільки б Сашунька залишилася живою і здоровою! Сина я вже втратив, то нехай хоч би вона...

Раптом Порфирію Андрійовичу дещо спало на думку, й він мовив:

– Одружіться з нею, лейтенанте! Ви ж обидва є українцями... Моя Сашунька стане громадянкою Сполучених Штатів. Вона молода, красива і не зрадлива... Та ще й до того ж балерина – людина мистецтва!..

Лейтенант променисто посміхнувся і швидко переклав слова Силенка майорові. Той хитнув головою, мугикнув і зробив знак сержанту, щоб останні фрази до протоколу допиту не заносили. Потім щось тихо сказав лейтенантові. Той хитро примружився і звернувся до інтернованого:

– А ви винахідливі, містере Силенко! Одружуватися з вашою племінницею я не стану, але гадаю, що дівчина ще знайде своє щастя. Якщо ви, звісно, погодитеся співпрацювати з нами...

Порфирій Андрійович мовчки кивнув. В кімнаті повисла напружена тиша, потім майор із задоволеним виглядом пробурмотів:

– Wery well! He has matured.[25 - Дуже добре! Він достиг (англ.).]

Тоді перекладач знову звернувся до інтернованого:

– Містере Силенко, я пояснив майорові ваші наміри. Обговоривши ситуацію, ми вирішили піти вам назустріч і спробувати допомогти. Щоправда, з одним застереженням: ви щойно зізналися, як обдурювали і керівництво СС, і польську розвідку. До певної міри це можна вибачити – адже в обох випадках ви діяли заради блага свого народу. Ми цінуємо ваш патріотизм, містере Силенко. Але якщо ви так само надумаете зрадити інтереси Сполучених Штатів, тоді ми будемо змушені виконати свою погрозу. Ви й оком моргнути не встигнете, як разом із племінницею опинитеся в руках заклятих ворогів – червоних комісарів. Зрозуміло?

– Цілком зрозуміло. Але...

– Які ще можуть бути «але», містере Силенко?

– Але маю одну умову.

- Містере Силенко, невже ви серйозно хочете виставляти якісь умови?!

- І тим не менше, - не здавався Порфирій Андрійович, - обіцяйте мені, будь ласка, що не станете змушувати мене працювати проти інтересів України. Краще вже припинити все відразу й назавжди!

- О-о-о, містере Силенко, за це можете не хвилюватися! Я ж сказав, що ми цілком розуміємо і цінуємо ваш патріотизм, тому ні в якому разі не станемо змушувати вас працювати проти інтересів України. Навпаки розраховуємо, що ви не відмовитеся від подальшої діяльності, спрямованої на повалення комуністичного режиму в Україні.

Порфирій Андрійович трохи подумав і підтвердив:

- Від такого, звісно, не відмовлюся.

Лейтенант обернувся до решти американців і заторохкотів щось англійською. Майор вислухав підлеглого з байдужим виглядом, проте потім розправив плечі й доволі-таки енергійно вигукнув:

- Yes of course![26 - Так, зрозуміло! (англ.)]

- Майор дав слово офіцера, що в тому разі, якщо ви самовіддано служитимете нам, то з вами нічого поганого не станеться, як і з вашою племінницею, - підтвердив перекладач.

- Чи можу я нарешті дізнатися, в чому полягає моє завдання? Хоч би в загальних рисах...

- Just a moment please! Одну хвилинку, будь ласка...

На цей раз американці радилися недовго, перш ніж лейтенант пояснив:

- Нам відомо, що наші союзники-англійці теж мають якісь види саме на вас, містере Силенко. Отож ми хочемо, по-перше, щоб ви погодилися виконати будь-яке їхнє завдання... Чуєте, пане Силенко? Будь-яке! По-друге, ви в усіх подробицях розповісте нам про покладену на вас місію. А по-третє, станете

регулярно інформувати нас про хід її здійснення. Ну що, сподіваємося, це не суперечить вашим проукраїнським переконанням?

- Іншими словами, ви пропонуєте мені шпигувати за англійцями на вашу користь, я вірно зрозумів?

- Можна сказати і так.

- Що ж, це не суперечить моїм переконанням.

- Отже, домовились?

- Стривайте-но... А раптом англійці запропонують мені місію, спрямовану на шкоду справі дебільшовизації моєї рідної країни?!

- О-о-о, ні-ні, оце вже точно неможливо! Вони не самогубці, щоб рятувати комуністичну країну собі ж на шкоду, - перекладач навіть руками замахав від обурення, потім щось сказав англійською майорові. Той лише мугикнув із саркастичним виглядом, а лейтенант додав:

- Такий поворот справи виключений, можете не хвилюватися. Англійці зацікавлені в декомунізації України не менше, ніж ми з вами. Окрім того, кожен їхній крок контролюватимемо ми за вашою ж допомогою, містере Силенко. Тому питаю повторно: чи можна вважати, що ми домовилися?

- Так, звісно, ми домовилися.

* * *

Англійці викликали Порфирія Силенка на допит вранці в понеділок, 1 жовтня 1945 року. На відміну від американських колег, вони діяли набагато більш прямолінійно... навіть можна сказати - грубо. Просто без жодних передмов запропонували інтернованому офіцеру Першої Української дивізії УНА відправитися до Лондона, де нині проживає Данило Скоропадський - син українського гетьмана у вигнанні Павла Скоропадського.

За наявною інформацією, гетьман загинув у Німеччині місяців п'ять тому – приблизно в квітні. Тепер саме Данило Скоропадський є єдиним претендентом на успадкування батькового титулу. Є у нього старший брат, але той страждає на епілепсію. Водночас сестри у справі наслідування гетьманського титулу до уваги загалом не беруться...

Тому англійці й запропонували Порфирію Силенку влитися до лав Союзу українців Британії, після чого максимально зблизитися з майбутнім українським гетьманом. А якщо випаде така можливість – бажано увійти в його ближнє, найбільш довірче коло спілкування. А там... а там буде видно!

Якщо ж інтернований офіцер української дивізії надумає відмовитися від їхньої пропозиції – одразу ж пригрозили, що його разом із племінницею видадуть СМЕРШу на поталу. А в Росії перед такими людьми, як вони, відкриваються тільки два шляхи: або померти швидко, отримавши кулю в потилицю, або повільно в слідчій камері від ран чи на Соловках, в Казахстані, в Сибіру, на свинцевих чи уранових рудниках чи в інших подібних місцях.

Втім, Силенко й не думав відмовлятися, оскільки вже морально підготувався до подібної загрози. Виконуючи дану американцям обіцянку, Порфирій Андрійович нібито знехотя, нібито під натиском непереборних обставин, проте все ж таки погодився виконати всі вимоги англійців.

Глава 3

Підірване життя

Лікарня Святого Михаїла,

Торонто, 14 липня 1977 року

- Дядечку!

- Так-так, Сашунько?...

- Дядечку, ви пам'ятаєте нашу першу зустріч?

Порфирій Андрійович із зусиллям повернув голову й перевів погляд на племінницю, яка відсіла подалі від його ліжка на час, коли медсестра поставила хворому крапельницю. Цікаво, з якого це дива Сашунька згадала те, що сталося понад три десятиліття тому...

- Ти маеш на увазі військовий шпиталь в Кракові?

- Авжеж.

- Звісно, пам'ятаю. А що?

- Я ніколи не запитувала вас про це, хоч іноді дуже хотілося...

- Про що саме?

- Ви говорили тоді, що коли я не погоджусь співпрацювати з німецькою владою, то мене неодмінно запроторять до якогось німецького концтабору на території Польщі, де я й загину.

«Ах, он воно що!» - здогадався Силенко. А вголос мовив:

- Так, я це справді говорив. А що?

- Хоч це давно вже втратило будь-яку важливість, але все ж нарешті хотілось би дізнатися, чи це правда?

Порфирій Андрійович слабо посміхнувся. Адже навіть зараз, перебуваючи зовсім не в кращому стані, він все-таки примудрився вірно прорахувати хід думок племінниці. А тому його відповідь прозвучала не просто весело, а майже

запально:

– Вибач, Сашунько, звісно ж, я дещо перебільшував, і все сталося б не зовсім так, як я казав тоді. Ти вже тоді була непоганою балериною, а до людей мистецтва німці завжди ставилися з певним пієтетом, навіть коли йшлося про слов'ян. Тому для початку тебе б добре полікували, а потім, найшвидше, помістили б у якусь надійну з ідеологічної точки зору сім'ю в якості піднаглядної переселенки. І лише в самому крайньому разі викинули б на вулицю, а там вже заробляй, чим хочеш – хоч в ресторані танцями публіку розважай, хоч в кав'ярні посуд мий, це все на твій розсуд. Концтабір же тобі світив лише в одному випадку: якби ти почала в той чи інший спосіб шкодити Третьому рейху. От тоді би з тобою не церемонилися.

– Але я ж не збиралася робити нічого протизаконного, аби...

– Я це одразу ж зрозумів, а тому вирішив трохи налякати тебе.

– Навіщо?...

– Мені чомусь здалося, що ти б не пішла нікуди працювати. А неробство при німцях саме й означало концтабір. Тому я й поквапився налякати тебе німецьким концтабором. Між іншим, ти не дуже-то й опиралася...

Силенко посміхнувся, перш ніж додати:

– Але зізнайся чесно, Сашунько, невже ти хоч раз хоч на мить пошкодувала про цей мій обман?

Вона зітхнула з видимим полегшенням, а потім мовила:

– Зрозуміло, що не шкодувала і не пошкодую ніколи. Адже завдяки вашій брехні мое життя склалося саме так, а не інакше! Якби я повернулася до Радянського Союзу, мною б і справді зайнявся СМЕРШ, внаслідок чого я би в кращому разі опинилася десь в Сибіру. Я це зрозуміла ще тоді, в краківському шпиталі. Тому й не опиралася.

– Так, я мав рацію, – луною відгукнувся Порфирій Андрійович.

– А крім того, саме завдяки вам, дядечку, я познайомилася з людиною, разом з якою пізнала те найвище земне щастя, яке тільки й може пізнати жінка, – в свою чергу посміхнулася Олександра. – До речі, як і мене саму, життя кидало мого коханого чоловіка по всяких різних країнах. Причому подорожувати він почав у набагато більш юному віці, ніж я...

Резиденція гетьмана Павла Скоропадського,

Київ, Українська держава, 31 липня 1918 року

– І все ж я не второпав, чому сьогодні не можна поїхати в оперу?!

– Та зрозумійте ж, паничу...

– Не заговорюй мені зуби, Терентію! Адже закласти коляску і з'їздити в оперу – що може бути простішим від цього?! А якщо навіть не на нашій колясці їхати, то візників у місті повнісінько. Зупини будь-якого – він тебе і відвезе! Що, хіба ні?

– Але!..

– Та й навіщо візника ловити?! До опери ж просто рукою подати: з одного пагорба спустився, на інший піднявся – і ось він, театр! А ти кажеш, що не можна... Чому?!

– Бо всі вистави по всьому Києву скасовані. Я ж вам пояснюю: жалобу в усьому місті оголошено, тому й не можна опери та інші спектаклі грати.

– Ніде в усьому Києві?!

– Ніде.

– Тоді поїдемо на оперну виставу в інше місто.

– Та що ви таке кажете, паничу?! Що це ви таке вигадуете повсякчасно?!

- Ну, а якщо не в іншому місті, тоді тут - отак!

- Повторюю вкотре: це неможливо, жалоба по всьому місту оголошена.

- Невже навіть «Енеїду» не можна?!

- Так, і «Енеїду» також.

- Дурниці!!! Не може такого бути!!!

- Та як же не може, коли...

- Що тут відбувається?

Почувши суворе запитання, Данило і старезний челядник одночасно обернулися до дверей. А туди вже входила Олександра Петрівна власною персоною.

- Матусю!

З Данилового обличчя враз зник розсерджений вираз, негайно змінившись повним самовідданим обожнюванням. Втім, як іще підліток міг ставитися до цієї й досі стрункої (попри шосту вагітність) красуні, незмінно вдягненої у щось вершково-біле, жовтаве або кремове-рожеве, якщо мати і справді уявлялася йому справжнім янголом у плоті?...

- І все-таки я хотіла б дізнатися, з якої причини ви тут репетуєте, - незважаючи на синівський захват, спричинений її появою, Олександра Петрівна розмовляла доволі суворим тоном. - Ваші дикі крики чутні в усьому палаці.[27 - В період існування Української держави гетьман Павло Скоропадський разом із сім'єю займав палац генерал-губернатора - будівлю по вул. Інститутській, № 40 (між сучасними № 18 та № 20/8), зведену в XVIII ст., що за часів Російської імперії була офіційною резиденцією генерал-губернаторів київських, волинських і подільських. Палац був зруйнований вибухом у червні 1920 року.] Ви ж заважаєте батькові працювати, він зараз зайнятий надзвичайно важливими і серйозними справами. Що за огидна безвідповідальність?! Отже, я чекаю пояснень хоча б від одного з вас. Данило?... Терентію?... Хто перший пояснить мені, що тут у вас відбувається?

Правду кажучи, вважати цю жінку янголом могли хіба що її власні чемні діточки й закоханий чоловік. Насправді ж характер у Олександри Петрівни був доволі складним – і це ще м'яко сказано! За вдачею амбітна, надзвичайно сувора і вольова, вона незмінно домагалася поставленої мети. Інша річ, що дружина гетьмана вміло маскувала свої справжні наміри і прагнення. Більш того, в разі потреби вона вміло маніпулювала людьми, вміла формулювати свої накази настільки м'яко та обтічно, що ніхто й нізащо в житті не назвав би їх наказами... Тому виконувалися всі її повеління усіма із задоволенням і беззаперечно.

Однак зараз всі церемонії були відкинуті. Справді, для чого вдавати з себе ніжне янголятко, якщо обставини склалися просто надзвичайні?! Коли містом бігають терористи і жбурляють на всі боки свої жахливі бомби – тут не до жартів!.. Тому середній син і старезний слуга були закликані до відповіді з усією можливою суворістю.

Першим відгукнувся Терентій:

– Панич зібрався хай би що в оперу з'їздити, а я всіяко намагався відмовити його від цієї негідної затії... Оце і все, пані.

– В оперу?! В яку ще оперу?...

Тут вже гетьманич не витерпів і гарячкувато вигукнув:

– Абсолютно вірно, матусенько, я хочу послухати «Енеїду»! В той час, як Терентій...

– Даниле! По-перше, будь ласкавий розмовляти бодай на півтону тихіше, – суворо обірвала його мати. – Врешті-решт, ти не агітатор на мітингу і не торгівка на базарі, щоб рвати горлянку.

– Вибачте, матінко, – мовив підліток сумирно, при цьому мимоволі переступаючи з ноги на ногу.

– Отак вже значно краще. По-друге, ти повівся абсолютно неналежним чином, коли втрутився в розмову старших.

- Але ж Терентій всього лише челядник...

- Абсолютно вірно, мій дорогенький. Тільки от я не твоя челядниця, хіба ж не так?

- Звісно ж, матусенько... - Данило опустил очі додолу.

- Отож бо, - вона помовчала трохи, потім озирнула підлітка критичним поглядом і, мабуть, задовольнившись його присоромленим виглядом, заговорила набагато м'якше: - Ну гаразд, якщо вже ти втрутився в розмову старших, то тепер настала твоя черга пояснювати, що тут між вами сталося.

- Та Терентій, власне, вже про все розповів. Все вірно. Я дуже хотів послухати сьогодні ввечері «Енеїду», а він мені тут доводить, що по всьому Києву оголошено жалобу, тому всі вистави по всьому місту скасовані. І всі оперні вистави в тому числі.

- І що ж?...

- А я йому не вірю.

- Чому, дозволь дізнатися?

- Тому, що не може такого бути - от чому!

- Як, себто, не може бути?! Поясни, будь люб'язний.

- Ну, як, себто... Та отак! - Підліток знизав плечима. - «Енеїду» ж Котляревський написав.

- Ну то й що з того?

- А те, що це не просто переспів Вергілія. Насправді ця поема написана про героїв-козаків, серед яких Еней є головним... І оперу написав не хтось, а український композитор Микола Лисенко. І лібрето до неї написав інший Микола - Садовський,[28 - Насправді автором лібрето до «Енеїди» була Людмила Старицька-Черняхівська - дочка письменника і драматурга Михайла

Старицького, племінниця композитора Миколи Лисенка, проте це було встановлено лише на межі XX – XXI століть.] тоді як...

– Хлопчику мій, я достатньою мірою обізнана як з історією написання самої поеми, так і опери «Енеїда». Тому твої просвітницькі зусилля мені абсолютно ні до чого.

– Вибачте, матінко!..

– Добре. Але ти так і не пояснив, навіщо розповідаєш про все це. Невже ти не розумієш, що таке жалоба?

– Та все я розумію! Ось тільки...

– Що?

– «Енеїда» – це ж не комедія якась. Не розвага ніяка зовсім. Там же теж скільки козаків загинуло, хіба ні?! Почалося з Троянської війни і далі, доки вони подорожували за наказом богів... Отже, ця опера дуже серйозна і жалоби за фельдмаршалом фон Айхгорном [29 - 30 липня 1918 року – себто саме напередодні описуваного дня в Києві есер-терорист Борис Донський вбив командувача німецькими окупаційними військами в Україні генерал-фельдмаршала Германа фон Айхгорна і його особистого ад'ютанта капітана фон Дресслера.] не порушує аніскільки.

– Даниле!

– Так, матінко?...

– Даниле, припини зараз же. Є загальноприйняті правила пристойності, порушувати які негоже. Тим більше, членам гетьманської родини.

Підліток збирався щось відповісти, проте промовчав, тому Олександра Петрівна продовжила в тому ж дусі:

– Хлопчику мій, отямся: ти ж не звичайна людина, ти – син глави Української держави! Ми повинні подавати гідний приклад іншим, тоді як ти хочеш

розважатися під час жалоби.

– Та ніяка це не розвага...

– Даниле, повторно прошу: припини демонструвати свою дурнувату впертість, яка не справляє ні на кого жодного враження! Ти поводишся, немов мале нерозумне дитячко, яке вимагає солодощів перед обідом, хоча тобі чотирнадцять років. Зрештою, це нерозумно. Подумай над своєю поведінкою.

Підліток нічого не відповів, а лише тяжко зітхнув.

– Отак краще, – відчувалося, що Олександра Петрівна нарешті пом'якшала. – Загалом, в даному випадку Терентій цілковито правий, а твоя поведінка як мінімум недоречна. Сьогодні ти залишаєшся вдома. У тебе буде достатньо часу, щоб докорінно переоцінити свій вчинок. І будь ласка, не репетуй: батько дуже, дуже зайнятий! Терентію...

Жінка зробила знак слугі, який мовчки очікував, коли і чим закінчиться виховний момент, і вони удвох вийшли з кімнати гетьманича. Залишившись на самоті, Данило опустився на кушетку і деякий час лежав на ній, втупивши погляд у стелю. Потім підвівся, пройшов до шафи, що стояла в кутку, видобув звідти скрипковий футляр, розкрив його і дістав інструмент. Трохи повозившись з настройками, підліток почав тихесенько награвати «Кортеж богів»:[30 - «Кортеж богів» або «Юпітерів похід» – оркестровий вступ до другої частини «Енеїди», найпопулярніший фрагмент цієї опери Миколи Лисенка.] як видно, він і досі не перейнявся серйозністю поточного моменту, а думки про відвідини опери остаточно не вивітрилися з його юної голівки.

Однак не минуло і п'яти хвилин, як в коридорі за дверима пролунали тихесенькі жіночі кроки, супроводжувані якимсь сопінням і легким повискуванням. Слідом за цим у кімнату увійшла Ганна Василівна[31 - Ганна Василівна Шабуніна – няня, яка багато років займалася вихованням дітей гетьманської родини. Згідно зі спогадами Олени Отт-Скоропадської, ця жінка вирізнялася суворістю та надзвичайною відданістю родині Скоропадських.] в супроводі Мукі – французької бульдожихи, улюблениці пані гетьманші. Данило миттю зрозумів, наскільки сильно розсердилася матінка, якщо замість себе прислала двох відданих «ланцюгових псів», тому поспіхом опустив смичка зі скрипкою і навіть спробував відступити до шафи. Однак цей запізнілий маневр не відвів від нього прочуханки

суворої няньки:

– Олександра Петрівна попросила мене нагадати вам, паничу, про необхідність залишатися в межах пристойності, а також про неприпустимість їхнього порушення. Пані сподівається, що її син нарешті продемонструє розуміння ситуації, що склалася в місті. Паничу, та що ж це ви таке робите?! У вашого батька зібралася важлива нарада, а в палаці скрипка лунає!!! А раптом хтось на вулиці почує – що про нас люди подумають?! І що можуть подумати наші німецькі друзі?... Отже, негайно припиніть вправлятися зі скрипкою і знайдіть собі інше заняття, більш відповідне поточному моменту.

Сказавши це, Ганна Василівна спрямувала на підлітка такий спопеляючий погляд, що у сіромахи захололо під ложечкою. Розуміючи, що хлопчик потрапив у немилість, Мукі вийшла з-за спини няні, цокаючи крихітними кігтками по візерунковому паркету, дещо припала на кривенькі передні лапки і суворо гавкнула.

– Мукі!.. – роздратовано проскреготала няня, не відриваючи пронизливого погляду від Данила. Присоромлена бульдожиха поспішила знов забігти їй за спину. Підліток похмуро мовчав, тому Ганні Василівні довелося спитати:

– То що ж мені передати вашій матінці?

– Передайте, що її син повністю усвідомив всю недоречність своїх вчинків і тепер спробує поводитися відповідно до ситуації.

– Чудово!

Шарудячи численними складочками сукні, няня пішла з гордовито піднятою головою. За нею почимчикувала і собачка. Гавкати на присоромленого підлітка Мукі більш не сміла, та все ж для порядку похмуро сопіла і час від часу видавала щось схоже на придушене гарчання.

Данило ж сховав скрипку назад до шафи і тепер абсолютно не уявляв, чим би зайняти себе на весь вечір. Врешті-решт, вийшов в коридор і, намагаючись не шуміти, попрямував на «офіційну» половину гетьманської резиденції. Чим далі віддалявся від житлової частини палацу, тим повільніше й тихіше крокував гетьманич. Коли ж опинився буквально в десяти метрах від дверей батькового

кабінету – взагалі зупинився і завмер.

Ці двері охороняли двоє вартових, одягнених у красиву парадну форму. Гетьманича вони, зрозуміло, прекрасно знали в обличчя. Знали також, що він обохнює потайки спостерігати за урочистою, з музикою і барабанним боем зміною варти, яка відбувалася щодня опівдні. Тому при його появі навіть не ворухнулись. Однак уважні суворі погляди вартових, спрямовані на підлітка, немовби благали Данила забратися звідси геть, причому якнайшвидше. А шашки, що висіли в піхвах на боці у кожного із цих хлопців, сьогодні чомусь змушували насторожитися.

Постоявши трохи, гетьманич розвернувся і повільно поплентався назад до себе. Мабуть, мало не вперше в житті він зрозумів, що вартові день і ніч безперервно чатують біля входу в робочий кабінет його батька не просто заради краси. Вони справді, в буквальному сенсі слова охороняють життя першої особи Української держави – і це ніякий не жарт! Якщо потрібно, ці вартові самовіддано захищатимуть як самого гетьмана, так і всю його сім'ю – адже в цьому і полягає їхня головна місія. А тому краще забратися від дверей батькового кабінету і не муляти очі тим, хто...

– Никифоре Івановичу! [32 - Полковник Никифор Іванович Блаватний (1886–1941 роки) – український військовий і громадський діяч, драматург, журналіст. У короткий період перебування сім'ї гетьмана Павла Скоропадського в Києві проводив багато часу з гетьманича Данилом як вихователь й домашній вчитель української мови.]

О-о-о, як чудово, що саме сьогодні в гетьманську резиденцію зазирнув цей підтягнутий, дещо сухорлявий полковник! Тепер вечір точно не піде бульдожисі Мукі під хвіст, як побоювався підліток.

– Даниле!.. Через це вбивство в місті таке коїться, що й не передати. Я був зайнятий цілий день, вкрай виснажився, зараз ось тільки вирвався сюди. Зазирнув до тебе – не знайшов. Терентія зустрів, про тебе запитав – він тільки руками замахав... Чому? Що у вас тут сталося?

– Все сьогодні не так пішло, як хотілось би, Никифоре Івановичу, тож я пішов подивитися на вартових перед батьковим кабінетом. Думав, подивлюся і заспокоюся, як зазвичай. Але...

Підліток зніяковіло замовк. Оцінивши ситуацію, Блаватний товарицьки поклав руку гетьманичеві на плече й підштовхнув вперед зі словами:

– Нумо підемо до тебе. А по дорозі розкажи-но, що все ж таки сталося? Тільки тихіше говори, тихіше та спокійніше...

– Я вже зрозумів, Никифоре Івановичу, що тихіше треба.

– Ну, от і чудово, от і молодець! Розповідай...

Коли вони повернулися на житлову половину гетьманської резиденції й увійшли до кімнати Данила, полковник вже в усіх подробицях дізнався про бажання підлітка неодмінно з'їздити в оперу, а також про реакцію на це матері й прислуги. Однак гетьманич не обмежився цим, а взявся викладати свої міркування щодо ситуації:

– Але поясніть мені хоча б ви, Никифоре Івановичу, що ж це таке виходить?! Мій батько – гетьман, голова держави. Він день і ніч просиджує в своєму в кабінеті, працює немов проклятий на благо тієї самої Української держави, яку очолює. Кому ще, як не мені, знати, наскільки нечасто з'являється він на житловій половині нашого палацу, а вже з сім'єю бачиться і того рідше. А тут раптом р-р-раз – і вигулькнув цей есер, що вбив німецького головнокомандувача фон Айхгорна!!!

Що ж це виходить таке: начебто батько робить усе можливе, щоб життя у нас налагодилося, і начебто воно справді налагоджується... Але якщо отакі терористи раптом з'являються, то чи не означає це, що насправді живеться всім не так вже й добре?! Отже, батько мій даремно старається – чи не так виходить?! І якщо ми сумуємо через вбивство німецького головнокомандувача так, нібито ніякий він не німець зовсім, а свій... себто, наш... То хіба ж не мають рацію ті, хто вважає правління мого батька несправжнім?! Можливо, і справді тут, у нас, німці всім управляють...

– Стривай, Даниле, зупинись. Давай-но по порядку.

Полковник видобув з кишені мундира портсигар, розкрив його, глибоко вдихнув тонкий аромат тютюну. На жаль, Олександра Петрівна попросила якомога менше курити під час перебування у них в палаці, тоді як в кімнаті його вихованця це

заборонялося категорично. Ах, до чого шкода! Зараз подиміти цигаркою дуже навіть не завадило б!..

Але якщо не можна – отже, не можна.

Отже, обійдемося без цього.

З гучним клацанням срібний портсигар закрився і знову зник у кишені Блаватного, полковник же заговорив м'яким, дещо сумним тоном:

– Я навіть не стану з'ясовувати, хто наговорив тобі всю цю нісенітницю щодо неправоти твого батька і того, що він нібито працює даремно. Я просто сподіваюся, що це не твої власні думки. Такі думки негідні гетьманича. Отже, сподіваюся, ці думки висловив тобі хтось інший, а ти й підхопив їх, не подумавши як слід.

– Інший! – рішуче кивнув Данило. – Я справді повторив ці слова тому, що не можу сліпо схвалювати всі справи мого батька. Українська держава не обмежується стінами нашого палацу, треба враховувати думки сторонніх...

– Абсолютно вірно, – кивнув Никифор Іванович, – ти міркуєш тверезо і загалом маєш рацію. Не можна оцінювати діяння твого батька, виходячи лише з власного досвіду. Себто, особисто ти, юний мій друже, живеш з усією родиною в гетьманській резиденції, за порогом якої знаходиться столиця, за межами якої лежать землі величезної держави. Там живуть мільйони людей. І зрозуміло, що їхні думки є вкрай важливими для правителя.

– Отже?...

– Стривай, я ще не все сказав, – стримуючим жестом долоні полковник змусив підлітка замовкнути. – Можу повторити, що ти маєш рацію... але лише виходячи із загальних міркувань. Адже серед мільйонів і мільйонів людей, що населяють Українську державу, зустрічаються прихильники різних переконань. А переконання – це, юний мій друже, річ настільки непростя, що заради торжества своєї правоти людина здатна піти багато на що... дуже навіть багато на що! Аж до злочину включно.

– Ну-у-у... це вже занадто! – Данило глянув на домашнього наставника скоса, з явною недовірою в очах.

– Не занадто, на превеликий жаль. От візьми хоч би твій сьогоднішній вчинок: в місті жалобу оголошено, а ти, бачте, в оперу почав збиратися! Знайшов час, нічого собі...

– Але хіба це злочин – послухати таку прекрасну оперу, як «Енеїда»?!

– Це, юний мій друже, злочин проти моралі. Ти цілком готовий був вчинити його, і тебе зупинили тільки дві обставини: перш за все, будь-які розваги скасовані в усьому місті, так що навіть при найгарячішому бажанні...

Блаватний сумно посміхнувся, розвів руками і додав:

– До того ж, від аморального вчинку тебе зупинили рішучість твоєї матері й вірного челядника. Погодься, якби не ці дві обставини, ти міг би запросто піти проти суспільної моралі, аби в період загальної жалоби задовольнити свій потяг до насолоди музикою – нехай навіть найпатріотичнішою! От бачиш, яка сила людських переконань?

Данило деякий час напружено обмірковував почуте, потім був змушений знехотя зізнатися:

– Ну що ж, Никифоре Івановичу, мабуть, ви таки маєте рацію.

– Я, юний мій друже, не «мабуть» і не «таки» маю рацію. Я «ще й як» маю рацію! Ти просто не замислювався над подібними речами... хоча міг би й замислитися. Ось тобі ще один приклад: чи знаєш ти, який жах трапився в Києві буквально за кілька тижнів до вашого приїзду?

– Це на Звіринецьких складах боеприпасів?[33 - 6 червня (25 травня за ст. ст.) 1918 року внаслідок декількох вибухів на артилерійських складах був практично повністю знищений доволі густонаселений район Києва – Звіринець (див. Хронологічну таблицю). Ретельне слідство дійшло висновку, що причиною трагедії стала необережна поведінка персоналу, що обслуговував склади. Хоча існують і деякі інші версії цієї трагічної події, включно з диверсією, спрямованою

на підрив гетьманської влади.]

– Отже, знаєш, – зітхнув полковник. – Так от, мені все не дає спокою думка: а чи не влаштував хтось весь цей пекельний феєрверк навмисно з однією-єдиною метою – добитися повалення Української держави?!

– Але!.. Але ж якщо це зроблено навмисно, так скільки ж людей довелося загубити лише для того, щоб...

Не в силах підшукати потрібні слова, підліток розгублено замовк.

– Зате як приз – влада над величезною і заможною Україною, яку справедливо називають житницею Європи! Заради цього, мій юний друже, можна піти на будь-який злочин.

– Оце та-а-ак!.. – Данило дивився в одну точку перед собою витріщеними від напруги очима.

– До речі, не знаю, чи чув ти про те, що два тижні тому в Єкатеринбурзі більшовики розстріляли всю царську сім'ю разом з кількома наближеними особами?[34 - Це сталося в ніч з 16 на 17 липня 1918 року (див. Хронологічну таблицю).] Цілком можливо, батьки не говорили про це, намагаючись вберегти ваші дитячі душі від такого жаху... але це так.

– Не-е-е... не говорили, – підтвердив гетьманич, в очах якого промайнув непомітний переляк.

– Так я і думав. Можливо, юний мій друже, мені також не годиться розповідати тобі про подібні, безумовно жахливі речі. Але якщо вже у нас почалася така серйозна розмова, то, як на мене, тобі корисно буде дізнатися, на що можуть піти люди заради захоплення влади. Адже Росія набагато більша і заможніша за Україну, а отже, й перспектива приходу до влади там виглядає куди спокусливіше.

Але повернімося до нашої держави. Отже, всього лише в квітні цього року великі землевласники на хліборобському з'їзді привели до влади твого батька. За якихось півтора місяці в столиці Української держави стається потужний вибух

на артилерійських складах. Потім минає ще два місяці – й від рук терориста гине німецький головнокомандувач зі своїм ад'ютантом. Чи знаєш ти, до якої партії належить терорист-вбивця фон Айхгорна, або батьки так само оберігають вас і від подробиць цієї кривавої справи?

– Не знаю...

– Так от, юний мій друже, він є есером. Себто, соціалістом, яких і в нашій Українській державі набереться з надлишком. Трохи раніше в більшовицькій Росії ті ж таки ліві есери вбивають німецького посла фон Мірбаха, а більшовики розстрілюють колишнього імператора з усією сім'єю і невеличким почтом. Отож я і думаю, юний мій друже: чи існує між усіма цими подіями якийсь зв'язок?...

– Але ви точно впевнені в тому, що говорите? – По голосу відчувалося, наскільки схвилювався Данило.

– Та ні в чому такому я не впевнений! Просто зв'язок намагаюся відшукати, от і все. Якщо зв'язок таки існує – тоді інша річ. Але поки що я не хочу... дуже не хочу... Кхм-м-м...

Так і не договоривши, чого ж він не хоче (або, точніше, чого побоюється), полковник знову повторив маніпуляції з портсигаром, після чого проникливим голосом мовив:

– Загалом, ти ж прекрасно розумієш, що коло моїх обов'язків не обмежується самим лише проханням пана гетьмана підтягнути твою українську мову на належний рівень. Я займаюся також іншими речами, про які просто не можу розповідати ні тобі, ані будь-кому іншому, хто не входить до певного кола службових осіб. Не дозволяється про такі речі знати стороннім, еге ж?

– Так, я все розумію! – охоче кивнув Данило і додав, намагаючись підпустити у свій голос солідності: – Я все зрозумів, не маленький, отак.

– Ну то й добре, що зрозумів. А якщо ти вже не маленький, як сам щойно зазначив, то мав би вже думати і тверезо оцінювати ті чи інші речі, які тобі хтось говорить. І головне – з якою метою все це доноситься саме до тебе, а не до когось іншого. Розумієш?

– Так.

– І якщо хтось говорить тобі, що батько твій, гетьман Скоропадський – це всього лише жалюгідна маріонетка в руках німецьких окупантів, що він нічого не вирішує і ні на що не здатен, окрім як танцювати під дудку німців, то метою подібних розмов може бути внесення розколу і недовіри в гетьманську сім'ю. Це ти також розумієш, сподіваюся?

– Ну, це навряд чи, – відмахнувся Данило. – Ми просто говорили з...

– Стоп!!! Мовчи, юний мій друже!..

Блаватний здійняв руки в попереджувальному жесті, тож підліток вмить прикусив язика.

– Я ж попередив тебе, що навіть не бажаю знати, від кого саме ти почув подібні речі. Терпіти не можу донощиків, це взагалі не мое діло. Швидше за все, ти почув неоднозначні слова про діяльність твого батька від якогось однолітка, який повторював чужі слова без жодної задньої думки – як-от ти перед цим.

– Ну-у-у... Загалом і так можна сказати, – погодився Данило.

– От бачиш! – Полковник посміхнувся і пригладив пишні вуса. – А я був би останнім негідником, якби став псувати незнайомому хлопчикові життя через те, що він бездумно повторив чужі слова. Тому я не хочу знати навіть його імені. Просто запам'ятай на майбутнє якомога краще: що б не сталося, знайдуться як задоволені, так і незадоволені результатами люди – так вже влаштований світ, нічого не вдієш!

Одні вітатимуть гетьманську владу, зате інші обурюватимуться, що гетьман хоче дозволити лише оренду або викуп землі, а не безкоштовну її роздачу, як це обіцяють соціалісти.

Одні будуть захоплюватися тим, як швидко при гетьмані був наведений зразковий громадський лад, як пишно розцвіли підприємництво і торгівля. Але інші негайно заперечать, що насправді суспільство примусили до порядку німці, а жити за чужою вказівкою нікому й ніколи не подобалося. А треті додадуть, що

публічно вішати кишенькових злодіїв і шмагати нагайками голоту, яка збунтувалася – це небачене насильство над особистістю, проти якого можна і потрібно боротися за допомогою бомби.

Одні вихвалитимуть сите життя в Українській державі під справедливою владою гетьмана, тоді як інші з піною на губах звинувачуватимуть того ж таки гетьмана в нелюдському ставленні до голодуючої більшовицької Росії, яка тільки і мріє накласти лапу на «житницю всієї Європи».

Одні підноситимуть гетьмана до небес за те, що він прагне встановити українську трудову дідичну монархію, як каже Липинський,[35 - Липинський В'ячеслав (Вацлав) (1882–1931 роки) – український політик, історик, соціолог, публіцист, теоретик українського монархізму.] інші ж стверджуватимуть, що й без того вистачає монархів, готових взяти Україну під свою руку – варто лише підшукати або чергового представника імператорського дому Романових, або якогось Габсбурга.

Таким чином, якщо ти, юний мій друже, поділяєш якусь одну точку зору, то готуйся до того, що в будь-який момент тобі можуть почати нав'язувати іншу. Потайки нав'язуватимуть чи відкрито – вгадати заздалегідь не можна. Але якщо ти зазнаєш впливу того, хто через тебе розраховує завдати шкоди, наприклад, справі твого батька... Ти хоч розумієш, наскільки це ризиковано?!

– Розумію, звісно ж, розумію! – гаряче погодився Данило.

– А якщо розумієш, то чому тоді піддався?

Данило лише похмуро мовчав, розуміючи правоту Блаватного. Цілком задовольнившись таким результатом, полковник вирішив, що гетьманич уже усвідомив допущену помилку. А тому заговорив значно м'якше:

– Ну, гаразд, годі про це. Сподіваюся, що в майбутньому ти станеш поводитися набагато обачливіше. Ти ж спробуєш, чи не так?

– Авжеж, – кивнув гетьманич.

– Ото й добре. А тепер давай-но трішечки підтягнемо твою українську – адже йти до гімназії[36 - Проживаючи в Києві, Данило Скоропадський відвідував Першу гімназію (працювала в нинішньому «жовтому» корпусі Національного університету ім. Тараса Шевченка), де навчався в українському класі відомого педагога, громадського діяча, редактора «Киевской старины» Володимира Науменка.] тобі належить всього лише через місяць. Почнемо, мабуть, ось із чого... Чи можеш ти сказати, скільки синонімів до слова «горизонт» існує в українській мові?

Резиденція гетьмана Павла Скоропадського,

Київ, Українська держава, друга половина вересня 1918 року

Бачили ви колись янгола зі зламаними крилами? Якщо ні – достатньо поглянути на вбиту горем жінку, яка недавно поховала власну дитину...

Саме янгола зі зламаними крилами найбільше нагадувала тепер дружина гетьмана Скоропадського. Адже Олександра Петрівна втратила не тільки трирічного синочка, але разом з ним ще й ненароджене дитятко,[37 - Це сталося 15 серпня 1918 року (див. Хронологічну таблицю).] тому тягар горя, що звалилося на її плечі, був ще удвічі важчим.

Однак життя – це життя: як би не було важко матері через пережите горе, а насамперед потрібно дбати про живих здорових домочадців. Саме тому сьогодні в «салатовій» (за кольором шпалер) вітальні, розташованій в житловій частині гетьманської резиденції, зібралася мала сімейна рада. «Малою» її можна було назвати через відсутність батька сімейства. Втім, всі давно вже звикли до того, що Павло Петрович повинен займатися справами державної ваги – зрештою, сама посада гетьмана зобов'язувала його вчиняти саме так, а не інакше.

Отже, саме Олександра Петрівна, стиснувши в кулаці весь біль свого серця, намагаючись зобразити на обличчі властиву янголам (навіть тим, крила яких зламані) м'якість та ще й погладжуючи загривок товстушки Мукі (до якої тепер відчувала особливу прихильність), сказала наступне:

– Загалом, з огляду на все, що сталося в Києві за останні півтора місяці, ми з батьком ухвалили дуже непросто для всіх нас, але необхідне в подібній ситуації рішення. Не далі як найближчого понеділка ви всі маєте поїхати до Одеси...

– До Одеси?! Як, себто, до Одеси?...

– Даниле!..

Недоречність його схвильованого запитання на цей раз була надто вже очевидною, тому підліток присоромлено замовк. Олександра Петрівна оглянула решту дітей, які напружено мовчали. Ну що ж, схоже, можна продовжувати:

– Отже, ви поїдете до Одеси. Як довго пробудете там – сказати не можу. Ми з батьком думали, що всі випробування, які випали на долю нашої родини, залишилися позаду. На жаль, дуже схоже, що ми помилилися.

Дружина гетьмана прекрасно уявляла, про що зараз подумали діти: ясна річ, про померлого нещодавно братика Павла і про хворобливий стан матері. Ах, якби все обмежувалося лише цими двома сумними подіями!.. Тільки ж воно далеко не так. І знати про решту нещастя дітям абсолютно ні до чого. Особливо про те, що на їхнього батька готується замах.[38 - Рішення про підготовку замаху на гетьмана Павла Скоропадського ухвалила група терористів, пов'язана з російськими більшовиками, 15 вересня 1918 року (див. Хронологічну таблицю).]

Самій Олександрі Петрівні про це під великим секретом повідомив чоловік. Беручи до уваги її стан, він довго вагався, чи варто взагалі говорити про це. Тільки ж від дружини нічого не сховаєш! Керуючись лише їй самій відомими знаками, а ще більше інтуїцією, яка гранично загострилася внаслідок хвороби, жінка безпомилково відчула насування загрози. Вона настільки гаряче благала Павла Петровича розповісти всю правду, що гетьман почав справедливо побоюватися, як би через приховування таємниці його коханій Олександрі Петрівні не стало зле. Тому розповів все те, що знав сам: з надійного джерела гетьманська контррозвідка отримала достовірні відомості про підготовку замаху. У світлі жахливої загибелі німецького головнокомандувача фон Айхгорна, до даних відомостей слід було ставитися з усією можливою серйозністю.

І оскільки ціною помилки могло бути життя глави Української держави – ні в якому разі нічого нікому не повідомляти.

Ані півслова! Навіть жодного натяку!!! Особливо дітям.

До речі, саме офіцери контррозвідки порекомендували гетьману вислати дітей з Києва кудись у провінцію. Від гріха подалі, так би мовити.

– Себто, в Одесу... – замислено мовила Єлисавета. – А як же ви самі, матінко?

– Я залишуся з вашим батьком, – Олександра Петрівна трохи помовчала і, зважуючи кожне слово, повільно додала: – Ти маеш розуміти ситуацію, донечко. Моя підтримка дуже потрібна вашому батькові, бо я – його дружина перед людьми та Господом. Водночас, якщо я поїду разом з вами, мені без нього буде ще гірше, ніж йому без моєї підтримки...

– Ми з сестрою розуміємо вас, матінко! Авжеж, розуміємо.

– Маріко! Чи доглядатимеш за братами? – звернулася Олександра Петрівна до старшої дочки.

– Звісно, матінко! – охоче відгукнулася Марія, але Данило знов не втерпів і вигукнув ображено:

– А чому це раптом Маріка повинна за мною доглядати?! Хіба я безпомічний малюк і тому потребую нагляду старших, чи що?...

Кінець ознакомительного фрагмента.

notes

Примечания

1

Батман, пліе, арабеск, пірует, фуєте – рухи в класичному балеті. (Тут і далі прим. авт.)

2

Радянський вантажний автомобіль ГАЗ-АА, що випускався на Горьківському автозаводі й мав вантажопід'ємність 1,5 т.

3

Адміністративно-територіальне утворення на теренах Польщі, окупованої німецькими військами в 1939 році.

4

Після створення військ СС в 1936 році звання гауптштурмфюрера СС відповідало капітану (гауптману) вермахту.

5

Військові формування СС, утворені з т. зв. «резервних військ СС».

На службу в СС приймалися виключно «чисті» в расовому плані особи, яким, окрім всього іншого, заборонялося мати сексуальні зв'язки з «расово неповноцінними» людьми. Чому закони расової чистоти не стосувалися дивізії, яку представляв гауптштурмфюрер, стане зрозумілим невдовзі.

Специфічними рисами «російського акценту» є, по-перше, вимова звуку «р», по-друге, заміна безударних голосних звуків «е» на «і», «о» на «а».

Бій під Бродами тривав 13–22 липня 1944 року, в ньому зійшлися 13-й корпус 4-ї танкової армії вермахту (до його складу входила, зокрема, 14-та гренадерська дивізія ваффен-СС «Галичина») і частини 1-го Українського фронту.

Значні сили дивізії ваффен-СС «Галичина», що потрапили в оточення під Бродами, пішли з усім озброєнням в ліси та влилися до лав УПА. Щоб унеможливити подібні речі надалі, німецьке командування терміново вивело рештки дивізії з Польщі й надалі використовувало в інших місцях.

«Томмі» – етнічне прізвисько солдатів-англійців.

11

Ні, йдіть сюди, будь ласка! (англ.)

12

Йдіть! (англ.)

13

Сідайте! (англ.)

14

Це означає, що перекладач мав звання другого (молодшого) лейтенанта.

15

Зараз сонце світить яскраво, тому він не помітив стільця (англ.).

16

Нюрнберзький процес тривав з 20 листопада 1945 року по 1 жовтня 1946 року.

17

Добре (англ.).

18

Таким чином, ви боролися проти комунізму? (англ.)

19

А в Югославії?... (англ.)

20

Гаразд. А в Словаччині?... (англ.)

21

А в Австрії? (англ.)

22

Тільки одне запитання (англ.).

23

У міжвоєнний період Польща взяла активну участь в розчленуванні Чехословаччини, окупувавши восени 1938 року Тешинську Силезію (Заользя). Напередодні – навесні 1938 року Польща висунула ультиматум про кордони Литві. А наприкінці 1938 року спільно з угорськими спецслужбами поляки розгорнули терористичну діяльність в Закарпатській Україні, намагаючись не допустити створення т. зв. «українського П'ємонт».

24

Пілсудський Юзеф Клеменс (1867–1935 роки) – польський військовий і державний діяч, якого називають творцем II Речі Посполитої.

25

Дуже добре! Він достиг (англ.).

26

Так, зрозуміло! (англ.)

27

В період існування Української держави гетьман Павло Скоропадський разом із сім'єю займав палац генерал-губернатора – будівлю по вул. Інститутській, № 40 (між сучасними № 18 та № 20/8), зведену в XVIII ст., що за часів Російської імперії була офіційною резиденцією генерал-губернаторів київських, волинських і подільських. Палац був зруйнований вибухом у червні 1920 року.

28

Насправді автором лібрето до «Енеїди» була Людмила Старицька-Черняхівська – дочка письменника і драматурга Михайла Старицького, племінниця композитора Миколи Лисенка, проте це було встановлено лише на межі XX – XXI століть.

29

30 липня 1918 року – себто саме напередодні описуваного дня в Києві есер-терорист Борис Донський вбив командувача німецькими окупаційними військами в Україні генерал-фельдмаршала Германа фон Айхгорна і його особистого ад'ютанта капітана фон Дресслера.

30

«Кортеж богів» або «Юпітерів похід» – оркестровий вступ до другої частини «Енеїди», найпопулярніший фрагмент цієї опери Миколи Лисенка.

31

Ганна Василівна Шабуніна – няня, яка багато років займалася вихованням дітей гетьманської родини. Згідно зі спогадами Олени Отт-Скоропадської, ця жінка вирізнялася суворістю та надзвичайною відданістю родині Скоропадських.

32

Полковник Никифор Іванович Блаватний (1886–1941 роки) – український військовий і громадський діяч, драматург, журналіст. У короткий період перебування сім'ї гетьмана Павла Скоропадського в Києві проводив багато часу з гетьманича Данилом як вихователь й домашній вчитель української мови.

33

6 червня (25 травня за ст. ст.) 1918 року внаслідок декількох вибухів на артилерійських складах був практично повністю знищений доволі густонаселений район Києва – Звіринець (див. Хронологічну таблицю). Ретельне слідство дійшло висновку, що причиною трагедії стала необережна поведінка персоналу, що обслуговував склади. Хоча існують і деякі інші версії цієї трагічної події, включно з диверсією, спрямованою на підрив гетьманської влади.

34

Це сталося в ніч з 16 на 17 липня 1918 року (див. Хронологічну таблицю).

35

Липинський В'ячеслав (Вацлав) (1882–1931 роки) – український політик, історик, соціолог, публіцист, теоретик українського монархізму.

36

Проживаючи в Києві, Данило Скоропадський відвідував Першу гімназію (працювала в нинішньому «жовтому» корпусі Національного університету ім. Тараса Шевченка), де навчався в українському класі відомого педагога, громадського діяча, редактора «Киевской старины» Володимира Науменка.

37

Це сталося 15 серпня 1918 року (див. Хронологічну таблицю).

38

Рішення про підготовку замаху на гетьмана Павла Скоропадського ухвалила група терористів, пов'язана з російськими більшовиками, 15 вересня 1918 року (див. Хронологічну таблицю).

Купить: https://tn.knigapoisk.com/litovchenko_timur/princ-ukra-ni

надано

Прочитайте цю книгу цілком, купивши повну легальну версію: [Купити](#)